

PAPER DETAILS

TITLE: `Tayr-Bulut Iliskisi ve Fil Sûresinin Anlami` Adli Makaleye Dair Bazi Tespit ve Elestiriler

AUTHORS: Hikmet AKDEMİR

PAGES: 844-884

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2520630>

‘TAYR-BULUT İLİŞKİSİ VE FİL SÜRESİNİN ANLAMI’ ADLI MAKALEYE DAİR BAZI TESPİT VE ELEŞTİRİLER

Some Observations and Criticisms on the Article ‘Tayr-Cloud Relationship and
the Meaning of Surah Elephant’

HİKMET AKDEMİR

Prof. Dr., Hitit Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Tefsir Anabilim Dalı, Çorum, Türkiye Professor, Hitit
University, Faculty of Divinity, Tafsir, Çorum, Turkey

hikmetakdemir@hitit.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0002-0090-4574>

MAKALE BİLGİSİ / ARTICLE INFORMATION

Makale Türü /Article Types: Research Article

Geliş Tarihi /Received: 1 Temmuz 2022

Kabul Tarihi/Accepted: 6 Aralık 2022

Yayın Tarihi/Published: 30 Aralık 2022

ATIF/CITE AS:

Akdemir, Hikmet, “Tayr-Bulut İlişkisi ve Fil Süresinin Anlamı” Adlı Makaleye Dair Bazı Tespit ve Eleştiriler”, Hitit
İlahiyat Dergisi, (Aralık/December 2022) 21/2, 844-884. <https://doi.org/10.14395/hid.1139314>

Değerlendirme: Bu makalenin ön inceleme iki iç hakem (editörler - yayın kurulu üyeleri) içerik inceleme ise
iki dış hakem tarafından çift taraflı kör hakemlik modeliyle incelendi. Benzerlik taraması yapılarak (turnitin)
intihal içermediği teyit edildi.

Etik Beyan: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm
çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Etik Bildirim: ilafdergi@hitit.edu.tr <https://dergipark.org.tr/tr/pub/hid>
Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-
NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Review: Single anonymized - Two Internal (Editorial board members) and Double anonymized - Two External
Double-blind Peer Review

Ethical Statement It is declared that scientific and ethical principles have been followed
while conducting and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Complaints: ilafdergi@hitit.edu.tr - <https://dergipark.org.tr/tr/pub/hid>

Conflicts of Interest The author(s) has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author(s) acknowledge that they received no external funding to support this research.

Copyright & License Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the
CC BY-NC 4.0.

Some Observations and Criticisms on the Article 'Ṭayr-Cloud Relationship and the Meaning of Surah Elephant'

Abstract

Some contemporary mufasssirs of the Qur'ān claim that the word *ṭayr* in the surat al-Fil does not mean "birds"; rather, it is claimed that this meaning is included in the sources as a result of a wrong perception and it continues until today. According to these scholars, the event, known as the Elephant Incident, occurred as a result of an ordinary natural event and was later transformed into a miraculous nature. One of these claimants is Farāhī (1863-1930). According to him, "When Abraha approached Mecca with his army, the people of Mecca went to the mountain and stoned his soldiers. Just at this time, a sand-stone-soil storm broke out as a result of divine help and as a result of this, some of Abraha's soldiers were destroyed. Later, birds of prey came and cleaned the area by eating the corpses. The fact that those who witnessed the event saw birds and stones in the air at the same time, or that birds and stones were mentioned together in the narrations, caused both the witnesses and the listeners to fall into the delusion that these stones were thrown by the birds. The vast majority of people remained silent in the face of these mysterious accounts; they considered it as a violation of taqwā to research the narrations about this event and to take the most reliable one."

Mehmet Apaydın, who made a detailed research on this subject wrote a long article called "Ṭayr-Cloud Relationship and the Meaning of Surah Elephant" in order to reveal the true nature of the Fil event and what the word *ṭayr* in the surah means, based on the poems and narratives he compiled from the early sources. Apaydın, like Farāhī, is of the opinion that the Fil event entered the sources after its formation in accordance with today's understanding, and therefore it is meaningless to refer to these sources. However, it is not possible for such an important event to be kept secret without clarification at least in outline, in an environment where every issue is discussed, both for and against, and is included in the riwāyas and sources. In addition, it is a unique fact in history that many people in an important geography like Mecca, while narrating an important event they saw with their eyes during the daytime, agreed on a false and wrong perception.

Apaydın, who mentioned how the Fil event took place and the classical and contemporary sources on the subject in the introductory part, then explained the concepts with the words in the Sūrat al-Fil and the related poems and texts. However, it is one of the shortcomings that catches the eye at first glance that the word *sicīl* is not mentioned both in the sūrat al-Fil and in some poems.

In the article, first, it has been tried to prove that the word *ṭayr* is used in the meaning of "cloud" formed by the sand-stone-earth storm in the poems and expressions in which the Fil event is told. The first thing that stands out in these investigations is that the words are carefully chosen and handled alone, the adjectives explaining the word *ṭayr* are ignored, especially in some poems and texts, and strange similes that are not used in any language are mentioned.

After the poems and narrations related to the subject, the author presented examples that the word *ṭayr* is used in the sense of cloud in some verses and ḥadīths. This section may contribute to the proof of the thesis expressed in the article; however, the important thing is to determine the meaning of the word in the sūrat al-Fil and in the texts describing the Fil event. In short, the main backbone of the article is the Introduction, the poems and narratives describing the Elephant Incident. Therefore, the subject of this article is limited to these three topics.

The aim of this study, which has been compiled with the analysis method, is to analyze the evidences that the Fil event does not have miraculous elements and that the word *ṭayr* in the Sūrat al-Fil is used not in the sense of "birds", but in the sense of "clouds consisting of sand-stone-earth storm". In this study, the three parts of the article mentioned above were examined in detail; it was concluded that a distorted method was used, such as turning the data in favor of the thesis, which was defended with a biased point of view and forced interpretations, instead of coming to a conclusion from the data, and that the evidence presented was far from proving the claimed thesis.

Keywords: Tafsīr, Sūrat al-Fil, Miracle, Ṭayr, Cloud.

‘Tayr-Bulut İlişkisi ve Fil Süresinin Anlamı’ Adlı Makaleye Dair Bazı Tespit ve Eleştiriler

Öz

Çağdaş bazı Kur’an yorumcuları Fil sûresinde geçen *tayr* kelimesinin mütabâdir manası olan “kuşlar” anlamında olmadığını; bu anlamın yanlış bir algı sonucu kaynaklara dâhil olduğunu ve günümüze kadar bu yanlış algının devam edebildiğini iddia etmektedir. Bu bilim adamlarına göre esasen Fil Vakası olarak bilinen hadise, sıradan bir doğa olayı sonucunda meydana gelmiş, daha sonra mucizevi bir mahiyete büründürülmüştür. Bu iddia sahiplerinden biri de Hamîdüddîn Ferâhî’dir (1863-1930). Ferâhî’ye göre “Ebrehe ordusuyla Mekke’ye yaklaşıncâ Mekke halkı dağa çıkıp onun askerlerini taşlamış; tam bu sırada ilahi bir yardımın eseri olarak kum-taş-toprak fırtınası çıkmış, bu fırtına sonucunda Ebrehe’nin askerlerinin bir kısmı helak olmuştur. Daha sonra yırtıcı kuşlar gelip cesetleri yemek suretiyle muntıkayı temizlemiştir. Olayı görenlerin kuşlarla taşları aynı anda havada görmeleri ya da rivayetlerde kuşlarla taşların bir arada zikredilmiş olması, hem tanıkların hem de dinleyenlerin bu taşları kuşların attığı vehmine kapılmalarına sebep olmuştur. İnsanların büyük çoğunluğu bu gizemli anlatımlar karşısında sessiz kalmışlar; bu olayla ilgili rivayetleri araştırıp en güvenilir olanını almayı takvaya aykırı bir durum olarak görmüşlerdir.” Bu konuda detaylı bir araştırma yapan Mehmet Apaydın, ilk dönem kaynaklarından derlediği şiir ve anlatımlardan yola çıkarak Fil Olayı’nın gerçek mahiyetini ve Fil sûresinde geçen *tayr* kelimesinin ne anlama geldiğini ortaya koymak maksadıyla “Tayr-Bulut İlişkisi ve Fil Süresinin Anlamı” adıyla uzunca bir makale kaleme almıştır. Apaydın, Fil Olayı’nın günümüzdeki kavrayışa uygun tarzda oluşmasından sonra kaynaklara girdiği ve bu nedenle söz konusu kaynaklara başvurma anlamı taşıdığı kanaatinde. Oysa lehte ve aleyhte her konunun konuşulduğu, rivayetlere girdiği ve kaynaklara dâhil olduğu bir ortamda böyle önemli bir olayın en azından ana hatlarıyla açıklığa kavuşturulmayıp gizli kalması mümkün değildir. Ayrıca Mekke gibi önemli bir coğrafyada pek çok insanın gündüz vakti gözleriyle gördükleri mühim bir olayı naklederken yalan ve yanlış bir algı üzerinde ittifak etmeleri tarihte benzeri olmayan bir vakıdır.

Giriş bölümünde Fil Olayı’nın nasıl cereyan ettiğini, konuyla ilgili klasik ve çağdaş kaynakları zikreden Apaydın, akabinde Fil sûresinde ve konuyla ilgili şiir ve metinlerde geçen kelimelerle kavramları izah etmiştir. Ancak makalede hem Fil sûresinde hem de bazı şiirlerde geçen *siccîl* kelimesine değinilmemiş olması ilk bakışta göze çarpan eksikliklerden biridir.

Makalede önce Fil vakasının anlatıldığı şiirlerde ve anlatımlarda *tayr* kelimesinin kum-taş-toprak fırtınasının oluşturduğu bulut anlamında kullanıldığı ispat edilmeye çalışılmıştır. Bu tetkiklerde ilk göze çarpan husus, kelimelerin özenle seçilip tek başına ele alınması, özellikle bazı şiir ve metinlerde *tayr* kelimesini açıklayan sıfatların görmezden gelinmesi ve hiçbir dilde kullanılmayan garip teşbihlerden söz edilmesidir.

Konuyla ilgili şiir ve anlatımlardan sonra yazar, bazı ayet ve hadislerde *tayr* kelimesinin bulut manasında kullanıldığına dair örnekler serdetmiştir. Bu kısmın makalede dile getirilen tezin ispatına bir katkısı olabilir. Ancak önemli olan söz konusu kelimenin Fil sûresindeki ve Fil Olayı’nı anlatan metinlerdeki manasını tespit etmektir. Kısacası makalenin ana omurgasını Giriş bölümü, Fil Olayı’nı anlatan şiirler ve anlatımlar oluşturmaktadır. Dolayısıyla bu makalenin konusu, bu üç başlıkla sınırlıdır.

Analiz yöntemiyle telif edilen bu çalışmanın amacı, söz konusu makalede Fil Vakası’nın mucizevi unsurlar taşımadığına ve Fil sûresindeki *tayr* kelimesinin “kuşlar” anlamında değil de “kum-taş-toprak fırtınasından oluşan bulutlar” manasında kullanıldığına dair öne sürülen delilleri tahlil etmektir. Bu çalışmada, makalenin yukarıda zikredilen üç bölümü detaylı bir şekilde tetkik edilmiş; makalede verilerden sonuca ulaşmak yerine verileri ön yargılı bir bakış açısıyla ve zorlama yorumlarla savunulan tezin lehine çevirmek gibi çarpık bir yöntemin kullanıldığı; serdedilen delillerin iddia edilen tezi ispat etmekten çok uzak olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Fil Süresi, Mucize, Tayr, Bulut

Giriş

Fil süresinde sadece ordunun helak edilmesinin kısaca anlatıldığı Fil Olayı, tefsir ve siyer kaynaklarının hemen hemen tamamında özü itibarıyla şu şekilde hikâye edilmektedir: “Yemen kralı veya Habeşistan krallığının Yemen valisi olan Ebrehe, Kâbe’yi yıkmak amacıyla içinde iri bir fil ya da fillerin bulunduğu büyük bir ordu hazırlar ve Mekke yakınlarına kadar gelir. Böylesine büyük bir güce karşı koyamayacaklarını anlayan Mekke halkı şehri terk edip dağlara çekilir. Ordu Mekke’ye saldıracağı sırada gökyüzünde sürüler halinde kuşlar belirir. Kuşlar gagalarında ve ayaklarında taşıdıkları taşları askerlere atarlar. Askerlerin büyük bir kısmı bu kuş saldırısı sonucunda orada ölür. Geriye kalanların bir kısmı yolda, çok az bir kısmı da Yemen’e döndüklerinde ölür. Böylece Ebrehe’nin planı suya düşer ve Kâbe tahrip edilmekten korunmuş olur. Ana hatlarıyla bu keyfiyetle vaki olduğu manevi tevatür derecesinde meşhur olan bu mucizevî olay, civar bölgelerde duyulur ve insanların gözünde Mekke halkının itibarı daha da artar.”¹

Kaynaklarda nakledilen rivayetlere göre ana hatlarıyla olayın aslı budur. Bununla beraber detaylarda birçok farklılıklar ve hatta bazı çelişkiler mevcuttur. Ancak bu durum, olayın rivayetlerde anlatılan keyfiyetiyle vuku bulmadığına delil ve gerekçe olamaz. Tam tersine olayın rivayetlerin ittifakla aktardıkları ana hatlarıyla vaki olduğuna delil olur. Çünkü detaylardaki ihtilaf, olayın esasını ortadan kaldıracak bir mahiyette olmadığı sürece insanların aynı olayı farklı algılayıp farklı nakletmelerinin doğal bir sonucu olarak değerlendirilir. Bunun yanı sıra bir raviden diğerine –özellikle bunların sayısı çok fazla ise- aktarılırken rivayetin bazı değişikliklere uğraması ya da farklı rivayetlerin birbirine dâhil edilmesi muhtemeldir.

Ordu içindeki fillerin sayısı, kralın kim olduğu, kuşların evsafı, kuşların attığı taşların evsafı ve olayın vuku bulduğu tarih, Fil Olayı’nı nakleden rivayetlerdeki farklı hususlardır. Olayın vuku bulduğu tarih olarak Hz. Peygamber’in doğumundan öncesine ve sonrasına tekabül eden birçok tarih zikredilmektedir. Ancak yaygın olan görüşe göre, bu olay Hz. Peygamber’in doğduğu senede meydana gelmiştir. Fil Olayı’na dair “Câhiliye Döneminde Fil Olayı ve Etkisi” adlı Yüksek Lisans Tezi hazırlayan Ömer Faruk Doğangül, söz konusu tarihleri tespit ve tahlil ettikten sonra bunlar arasında 569 veya 570 yılının en kuvvetli ihtimal olduğunu belirtmektedir.² Mehmet Apaydın ise araştırmaları sonucunda olayın 570 yılında vuku bulduğunu tespit etmiştir.³ Her iki araştırmacının görüşü de yaygın olan tercihe yakın sonuçlardır. Bütün bu zikredilenlerden şu sonucu çıkarabiliriz: Hz. Peygamber’in doğduğu sene vuku bulan ve Fil süresinde kısmen hikâye edilen Fil Olayı’nın ana unsurları sayılabilecek şu üç husus, ilk dönem dâhil olmak üzere daha sonra telif edilen bütün kaynaklarda aynen

¹ Örnek olarak bkz. Mukâtil b. Süleymân, Ebû’l-Hasen Mukâtil b. Süleymân el-Belhî, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, nşr. ‘Abdullâh Mahmûd Şehâte (Beyrut: y.y., 1423/2002), 4/847-854; İbn Hişâm, Ebû Muhammed ‘Abdumelik b. Hişâm el-Himyârî, *es-Sîretu’n-nebeviyye*, nşr. Muştafâ Sakkâ vd. (Mısır: Mektebetu Muştafâ Bâbî’l-Halebî, 1375/1955), 1/43-54; Taberî, Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmilî, *Câmi’u’l-beyân ‘an te’vîli’âyi’l-Kur’ân*, nşr. Ahmed Muhammed Şâkir (b.y.: Müessesetü’r-Risâle, 1420/2000), 24/609-616.

² Ömer Faruk Doğangül, *Câhiliyye Döneminde Fil Olayı ve Etkisi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 78-80.

³ Mehmet Apaydın, “Tayr-Bulut İlişkisi ve Fil Süresinin Anlamı”, *Hitit İlahiyat Dergisi* 20/2 (2021), 484.

mevcuttur: Sürü halinde kuşların gönderilmesi, kuşların askerlere taş atması ve ordunun yerle yeksan edilmesi.⁴

19. Asırda Avrupa’da ortaya çıkan ve 20. yüzyılda bütün dünyaya yayılan Pozitivizm’in İslam dünyasında da bazı etkileri görüldü. Mucizeleri sıradan tabiat olayları ile izah etme temayülü bunlardan biridir. Bu temayülün ilk tezahürlerinden biri, Muhammed Abduh’un (1849-1905) Fil sûresinde zikri geçen kuşların attığı taşları “çiçek hastalığı mikrobi taşıyan sinekler” olarak yorumlamasıdır. Bunu Hamîdüddin Ferâhî’nin (1863-1930) “taş-toprak taşıyan rüzgâr” ile Mikâil Bayram’ın “volkanik patlama”, diye beyan ettiği yorumlar takip etmiştir.⁵

“Kur’an’ı Teosentrik ve Tarihî Okuma Denemesi: Ashâbü’l-Fil Örneği” adlı makalesinden Ferâhî’nin yorumunu benimsediği anlaşılan Emrah Dindi, Fil Olayı’na dair kaynaklarda yer alan nakilleri Lâhûtî/Teosentrik/Allah merkezli okuma olarak görür. Bu okumaya göre “tarihî ve toplumsal olaylar daha ziyade ya Tanrı iradesi yahut onun iradesinin bir tecessüm ve teşekkül olan dinî metafizik unsurlarla izah edilir, meydana gelen tarihî olaylar sürrealize edilir. Zaferler, mağlubiyetler, tabîî felaketler, bunların sebepleri ve sonuçları Allah’ın aktörel bir müdahalesi olarak okunur.”⁶

Lâhûtî okumayla Fil Olayı’nın sürrealize edildiğini iddia eden Dindi, aynı olayın tarihî/olgusal okuma ile şu şekilde realize edileceği kanaatindedir:

“Fil hadisesinde Ebrehe’nin askerlerinin, kuşların attığı taşlarla değil, gerilla savaşı diyebileceğimiz bir taktikle dağlara çekilmiş olan Araplar tarafından atılan taşlarla vurulduğu, daha sonra bu aralıksız taşların bitiminde göklerden çakıl yüklü fırtına şeklinde bir taş sağanağı geldiği, bu taş sağanağının Ebrehe’nin askerlerini öldürdüğü, dolayısıyla da ayette bahsedilen kuşların Mekke vadisini muhtemel bir bulaşıcı hastalıktan temizlemek için Ebrehe’nin askerlerinin cesetlerini tüketen avcı kuşları olduğu şeklinde Ferâhî’nin (ö. 1930) yaklaşımı Kur’an’ı tarihî, vâkıî ve olgusal okumanın en somut örnekleri arasında yer almıştır.”⁷

Dindi’nin Ferâhî’den naklederek realize edilmiş olay diye takdim ettiği bu hikâye, şu yönlerden tenkide açıktır:

1-“Ebrehe’nin askerlerinin dağlara çekilmiş Araplar tarafından vurulduğu” iddiası, Dindi’nin deyimiyle sürrealist bir ifadedir. Çünkü dağda olan birisinin dağın eteğinde olanlara taş atıp bu uzak mesafeden hedefi tutturması görülmüş şey değildir. Ancak dağdan aşağıya kaya yuvarlanabilir ki bundan da sakınmak mümkündür. Yuvarlanan kaya askerlere isabet etse bile vereceği zayıf sınırlıdır. Öyleyse yukarıdaki ifadenin doğru olabilmesi için her bir

⁴ Fil vakasına dair sahih rivayetler için bkz. Abdurrahman b. Yahya el-Muallimî el-Yemânî, *Risâletün fi’t-ta’kîb alâ tefsîri sûreti'l-Fil li'l-Mu'allim Abdilhamîd el-Ferâhî*, nşr. Muhammed Ecmel el-İslâhî (Mekke: Dâru Âlemi'l-Fevâid, 1434), 33-35.

⁵ Daha fazla bilgi için bkz. Recep Orhan Özel, “Fil Sûresi İle İlgili Modern Yorumların Kritisliği”, *Tefsîr Araştırmaları Dergisi* 4/2 (2020), 341-362.

⁶ Emrah Dindi, “Kur’an’ı Teosentrik ve Tarihî Okuma Denemesi: Ashâbü’l-Fil Örneği”, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 36 (2017), 55-56.

⁷ Dindi, “Kur’an’ı Teosentrik ve Tarihî Okuma Denemesi: Ashâbü’l-Fil Örneği”, 62-63.

Mekkelinin Yunan mitolojisindeki Herkül gibi olması gerekir ki bu da olayın sürrealize edildiği anlamına gelir.

2-Ferâhî, Fîl sûresinin başındaki hitabın Hz. Peygamber'e değil de Fîl olayını gören ya da bu olayı tevatür yoluyla duyduğu için görmüş gibi kesin bilgi sahibi olan Mekkelilere yönelik olduğunu, çoğul yerine tekil isme veya tekil yerine çoğul isme hitabın Arap kelimünde ve Kur'an'da mevcut olduğunu söyledikten sonra iddiasını örneklerle delillendirir.⁸ Ferâhî'nin bu görüşüne mâni bir delil yoktur. Hatta burada "Ey insan!" diye bütün insanlara hitap edildiğini söylemek de mümkündür. Akabinde Ferâhî, Mekke halkının korkup dağlara kaçmadığını ve şehri savunduğunu iddia eder.⁹ Oysa Muallimî'nin dediği gibi Kureys kabilesi, Yemen'le olan ticarî ilişkilerinin sekteye uğramasını göze alıp böyle bir savaşa girişseydi bu onlar için büyük bir iftihar vesilesi olacağı için şiirlerde uzun uzadıya işlenirdi.¹⁰

Sûrenin başındaki hitabı Kureys'e hamleden Ferâhî, bunun sonucu olarak "senin rabbin" tamlamasındaki zamiri Mekke halkına irca edip yukarıda Dindî'nin naklettiği gibi taşları kuşların değil onların attığını söyler.¹¹ Ancak Ferâhî'nin bu yorumunu nakzeden oldukça kuvvetli deliller mevcuttur. Sözü uzatmamak için onlardan sadece bir tanesini zikretmekle yetineceğiz ki o da Ferâhî ve Apaydın'ın yeterince üzerinde durmadığı *siccîl* kelimesinde saklıdır. Şöyle ki: Fîl 105/4. ayette geçen bu kelime, "*hicâre/taş*" kelimesinin sıfatıdır. Aynı terkip (جَارَةٌ مِنْ سَجِيلٍ) Kur'an'da Lût kavminin helakini anlatan iki ayette (Hûd 11/82, Hicr 15/74) daha geçmekte; yine aynı konudan bahseden diğer bir ayette (Zâriyât 51/33) *siccîl* yerine müradifi sayılabilecek *tîn* lafzı (جَارَةٌ مِنْ طِينٍ) zikredilmektedir. Bu üç ayetten ikisinde (Hûd 11/82, Zâriyât 51/33) terkinin hemen ardından gelen ve onu tavsif eden "*müsevvele/işaretlenmiş*" lafzının da delaletiyle bu taşın azap için hazırlanmış özel bir tasarım olduğu anlaşılmaktadır.¹² Bu nedenle söz konusu taşların yeryüzündeki taşlara benzemediği söylenmiştir.¹³ Yeryüzündeki taşlar ise Kur'an'da yalın olarak ya "*hacer*" (Bakara 2/60, A'râf 7/160) ya da "*hicâre*" (Bakara 2/74, İsrâ 17/50, Enfâl 8/32) diye geçmektedir. Bunun tek istisnası Enfâl 8/32. ayettir. Müşriklerin "Eğer bu Kur'an senin katından gelen hak bir kitap ise üzerimize gökten taş yağdır veya bize elim bir azap ver!" mealindeki sözlerini nakleden bu ayette "جَارَةٌ مِنْ السَّمَاءِ" terkihiyle ifade edilen taş, görüldüğü gibi *siccîl* yerine semadan gelme vasfı ile tavsif edilmiştir. Ancak Zemahşerî (ö. 538/1144), söz konusu terkinin *siccîl* manasına geldiğini, "Semadan denmesinin faydası nedir? Zaten yağmur [ve benzeri şeylerin] yağdırılması semadan olur." sorusuna verdiği şu cevapla izah etmektedir: "Sanki o müşrik, üzerimize *siccîl* yağdır demek istemiştir. *Siccîl* azap için belirlenmiş/işaretlenmiş taştır. Yani 'جَارَةٌ مِنْ السَّمَاءِ' terkinini *siccîl* yerine kullanmıştır. Zirhü kastederek 'صبّ عليه مسرودة من حديد' / Demirden sıkça örülmüş

⁸ Abdulhamîd (Hamîduddîn) el-Ferâhî, *Tefsîru nizâmi'l-Kur'an ve Te'vilü'l-Furkan bi'l-Furkan* (Azamgarh: ed-Dâiretü'l-Hamîdiyye, 2008), 422-425.

⁹ Bkz. Ferâhî, *Tefsîru nizâmi'l-Kur'an*, 439-440.

¹⁰ Muallimî, *Risâletün fi't-ta'kîb*, 74-75.

¹¹ Ferâhî, *Tefsîru nizâmi'l-Kur'an*, 444.

¹² Bahsi geçen ayetlerin meali şöyledir: "Azap emrimiz gelince oranın altını üstüne getirdik. Üzerine de Rabbinin katında işaretlenmiş pişirilmiş balçıktan taşlar yağdırdık. Bunlar zalimlerden uzak değildir." (Hûd 11/82-83). "Hemen onların altını üstüne getirdik. Üzerlerine de balçıktan pişirilmiş taşlar yağdırdık." (Hicr 15/74). "Onlar şöyle dediler: Biz suçlu bir kavme (Lût'un kavmine), üzerlerine çamurdan, pişirilmiş ve Rabbinin katında haddi aşanlar için belirlenmiş taşlar yağdırmak için gönderildik." (Zâriyât 51/32-34).

¹³ Bu taşların farklı olduğuna dair rivayet için bkz. Taberî, *Câmi' u'l-beyân 'an te'vilî âyi'l-Kur'ân*, 15/437-438.

olanı ona giydirdi’ demen bu kabildendir.”¹⁴ Böylece *siccîl* kelimesinin Kur’an’da “Azap için özel olarak hazırlanıp semadan gönderilen taş” anlamında kullanıldığı, şüpheye mahal bırakmayacak katıyetle ortaya çıkmaktadır. Bu da hem Fil Ordusu’nun yerle bir edilmesinin çiçek hastalığı mikrobunu taşıyan sinekler, volkanik patlama sonucu ortaya çıkan lav, kum fırtınası ve ne olduğu bilinmeyen uçan nesneler gibi sebeplerden kaynaklanmadığı; hem de Kureyş’in *siccîl* diye tavsif edilen ve ilahi kudret tarafından azap vaktinde hak edenlerin üzerine gökyüzünden yağdırılan böylesi taşları atamayacağı anlamına gelir.

Ferâhî, Kureyş’in Ebrehe’nin ordusunu taşıdığına dair başka bir delil sadedinde hac ibadeti eda edilirken cemrelerde şeytan taşlamanın Fil Olayı’nda Kureyş’in Ebrehe’nin ordusunu taşlamasının bir hatırası olduğunu iddia etmektedir.¹⁵ Bu husus makalenin konusuyla doğrudan ilgili olmadığı için burada Ferâhî’nin delillerini tek tek sayıp tahlil etmek yerine şu hülâsa ile yetineceğiz: Öncelikle yukarıda serdedilen delillerin Kureyş’in Fil ordusuna taş atmadığını ispata kâfi olduğunu söylemeliyiz. Dolayısıyla Ferâhî, aslı olmayan bir olay üzerine yorum yapmaktadır. Farzımuhal bir an için Kureyş’in Fil ordusunu taşıdığı kabul edilse dahi bu fiilin şeytan taşlamaya ilham olduğunu söylemek mümkün değildir. Şöyle ki:

1-Bu hususu kesin ve açık bir şekilde dile getiren herhangi bir rivayet mevcut değildir. Şayet böyle bir rivayet mevcut olsaydı Ferâhî onu tezine delil olarak zikrederdi.

2-Ferâhî’nin tezinin ana omurgasını, sadece Fil ordusunun hac mevsiminde hac menâsikinin eda edildiği mekânlara gelmesi oluşturmaktadır. Ancak söz konusu iddiayı reddeden sahih rivayetler mevcuttur.¹⁶ Dolayısıyla Ferâhî’nin kurgusu, sahih olan nakli delilden ziyade akıl yürütmeye ve zan ifade eden tahminlere dayanmaktadır.

3-Hac ibadetinin bir uygulamasının böyle kısa bir süre içerisinde yerleşmesi uzak bir ihtimaldir. Genel kabule göre şeytan taşlama dâhil olmak üzere hacdaki uygulamaların tamamına yakını Kâbe’yi inşa eden Hz. İbrahim’e dayanmaktadır.¹⁷ Ayrıca bu uygulamanın cemre gibi farklı bir lafızla ifade edilmesi ve mekânların farklı olması iki meselenin birbiriyle ilgisinin olmadığını göstermektedir.¹⁸

Kanaatimizce Ferâhî’yi taşları kuşların atmadığı fikrine sevk eden temel faktör, onun peygamberlere verilen mucizeler ile evrende Allah’ın varlığına ve birliğine delalet eden hüccetlerin sebeplere bağlı olma noktasında aynı olduğu; bu mucizelerin sebeplerle perdelendiği ve böylece bunları hem kabul hem de reddetmenin mümkün olduğu” şeklindeki

¹⁴ Ebû’l-Kâsım Maḥmūd b. Ömer b. Ahmed ez-Zemaḥşerî, *el-Keşşâf ‘an ḥaḳā’iki ḡavâmiḍi’t-tenzîl ve ‘uyûni’l-ekâvîl fi vücihi’t-te’vîl* (Beyrut: Dâru’l-Kitâbi’l-‘Arabî, 1408), 2/217.

¹⁵ Ferâhî’nin bu iddiası ve delilleri konusunda daha fazla bilgi için bkz. Ferâhî, *Tefsîru nizâmi’l-Kur’an*, 467-476.

¹⁶ Bkz. Muallimî, *Risâletün fi’t-ta’kîb*, 82-94.

¹⁷ “Şeytan taşlama diye de adlandırılan bu atışlar, Hz. İbrâhîm’i Allah’ın emrini yerine getirmekten alıkoymak isteyen şeytanın yine onun tarafından Mina’da taşlanması hatırasını yaşatmakta ve insanları daima günaha sokmaya çalışan şeytana karşı bir tür tepki ve direnmeyi temsil etmektedir. Bir hadiste rivayet edildiğine göre, Hz. İbrâhîm Kâbe’nin inşasını tamamladıktan sonra Cebrâil’in yol göstermesiyle ilk haccını yaptığı ve oğlu İsmâil’i kurban etmeye götürdüğü esnada Mina’nın söz konusu üç yerinde önüne çıkan şeytanı taşlamıştır. (*Müsned*, I, 297, 306-307; Hâkim, I, 466; Beyhâkî, V, 153-154)”. M. Özgü Aras, “Cemre”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/340.

¹⁸ Hacda şeytan taşlamanın Kureyş’in Fil ordusunu taşlamasının bir hatırası olduğuna dair Ferâhî’nin diğer delillerinin tahlili için bkz. Muallimî, *Risâletün fi’t-ta’kîb*, 97-109.

söylemidir.¹⁹ Oysa Kur'an'da bu her iki gruptaki delillere “âyet-beyyine” gibi isimler verilse de aralarındaki fark açıktır. Ferâhî'nin iddiasının tam aksine evrendeki deliller sebeplere bağlı iken peygamberlere verilen mucizeler sıra dışıdır. Böyle olmasaydı mucizeler, münkirlere delil olarak takdim edilmezdi. Ayrıca münkirlerin mucizeleri kabul etmeseler bile onları inkâr edemeyip “sihir”²⁰ diye nitelendirmeleri ve böylece onların sıra dışı olduğunu ikrar etmeleri Ferâhî'nin söz konusu iddiasını çürütmektedir. Ferâhî'nin “mucizelerin sebeplerle perdelendiği” iddiası da tutarsızdır. Örneğin Hz. İsa'nın Allah'ın izniyle ölüleri diriltmesini²¹ maddi sebeplerle açıklayacak hangi perde vardır? Zaten Ferâhî'nin iddiasına delil sadedinde zikrettiği örnek, tezini ispat etmekten çok uzaktır. Nitekim o, Hz. Peygamber'in Bedir savaşında düşman ordusuna doğru bir avuç toprak atmasının Allah'ın her bir müşrikin gözünü toprakla doldurmasını perdelendiğini; böylece onun bu fiilinin Allah'ın harikulâde olan toprak atmasını inkâr ettirebildiğini belirtir. Hâlbuki akl-ı selim sahibi her insan, bir avuç toprağın aynı anda bir kısmı çok uzakta olan pek çok insanın gözüne girmesinin sıradan bir olay olmadığını derk eder.

Zamanın şartlarına göre en iyi silah ve teçhizatla mücehhez büyük bir ordunun dağlardan atılan taşlarla yere serilemeyeceği aşıkâr olduğu için Ferâhî'nin başka bir doğal güce ihtiyaç duyduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla o, Kureys'in taş atmasının bir perde olduğunu; aslında o anda kopan bir fırtınanın, getirdiği taşlarla düşmanı helak ettiğini söyler.²²

Ferâhî'nin ifadelerinden çıkan sonuca göre yukarıda tavsif edilen olay, Dindî'nin benimsediği tarihî okumaya tam tamına mutabık değildir. Çünkü tam o sırada kopan çöl fırtınası ilahî bir yardımdır ve böylece olaya Lâhûtî okumaya dair bir unsur dâhil edilmiştir. Şayet bu fırtına kopmasaydı ve Fil Ordusu sırf Mekke halkının attığı taşlarla mağlup edilmiş olsaydı o zaman bu olay, tarihî okumaya uygun bir anlatım olurdu. Dolayısıyla Ferâhî'nin yorumu, tarihî okumayı kabul edenlerin tarifine göre Lâhûtî unsurlar içeren sürrealist bir okuma biçimidir. Başka bir deyişle burada Ferâhî'nin yaptığı şey, kuşların yerine şiddetli rüzgârı koymak olmuştur. Ebrehe'nin ordusu kuşların attığı taşlarla değil de o anda ilahî yardım olarak gönderilen kasırga tarafından atılan taşlarla helak edilmiştir. Böylece sadece vasıta/sebepe değişmiş, yöntem ve sonuç aynı kalmıştır. Öyleyse sonuç olarak şöyle denebilir: “Fil sûresinde Allah tarafından gönderildiği ve “*siccîl*” diye tavsif edilen taşları atarak Fil Ordusu'nu helak ettiği beyan edilen varlığı/varlıkları ifade eden “*taayr*” kelimesi; kuşlar, ya da yukarıda imkânsız birer alternatif oldukları ispat edilen çiçek hastalığını taşıyan sinekler, volkanik patlama sonucu ortaya çıkan lav, kum fırtınası, bulut, ne olduğu bilinmeyen uçan nesneler gibi hangi manaya hamledilirse hamledilsin bunların hepsi en azından zamanlama açısından sıradan bir olayı değil; aksine harikulade bir eylemi yani mucizeyi ifade etmektedir. Kısacası Fil Olayı, Dindî'nin naklettiği şu tespitin aksine Fil sûresindeki anlatıma bağlı kalmak kaydıyla hangi okuma yöntemi ile okunursa okunsun onu sıradan doğa olaylarıyla açıklayıp mucizevi unsurlardan arındırmak mümkün değildir: “Bununla beraber Kur'an'ı *nâsûtî, tarihî ve vakiî* okumaya tabi tutan, çoğunluğu tarihçilerden oluşan âlimler ise bu tür olayların fevkalâde,

¹⁹ Ferâhî, *Tefsîru nizâmi'l-Kur'an*, 444-445.

²⁰ Mâide 5/10; Neml 27/13; Kasas 28/36.

²¹ Âl-i İmrân 3/49; Mâide 5/10.

²² Ferâhî, *Tefsîru nizâmi'l-Kur'an*, 446, 455, 464.

harikulâde hadiseler değil, tabîi, alelâde (*ma’hûd ve me’lûf*) olaylar olduğunu ileri sürmüşlerdir.”²³

Ayrıca burada şu hususu da göz ardı etmemek gerekir: “Yaklaşık iki saat devam eden bir kum fırtınası, maskesiz olarak uzun süre fırtınaya maruz kalan kişileri öldürür. Ölüm sebebi ise akciğerlere dolan kum sebebiyle solunumun durmasıdır. Fil ordusunun maktulleri hakkında böyle bir tasvir nakledilmediğine göre fırtınanın ölüme sebep olmayacak boyutta olduğu ya da taşlarla yaralanma sonucu gerçekleşen ölümlerle aynı anda veya hemen akabinde çıktığı söylenebilir.”

3-Ayette bahsedilen kuşların cesetleri yemek için geldiği iddiası, sûrenin nazmına tamamen aykırı olan bir izahıdır. Çünkü sürede önce kuşların gönderildiği, bu kuşların taş attığı ve bunun sonucunda ordunun helak edildiği beyan edilmektedir. Kur’an’ın nazmına önem veren bir müfessir olarak bilinen Ferâhî’nin iddiası doğru olsaydı o takdirde “kuşların gönderildiğini” bildiren üçüncü âyetin sûrenin en sonunda yer alması gerekirdi. Fil sûresinin tefsirinde detaylı açıklamalarla pek çok konuya değinen Ferâhî, anladığı bu manaya göre gerçekleşmiş olan takdim-tehirin sebebini ve nüktesini açıklamamaktadır.²⁴ Öte yandan Ferahî, “olaya şahit olanların taşları ve kuşları aynı anda semada gördüklerini” söyler.²⁵ Oysa gelen kuşlar, şayet avcı kuşlar ise Ferâhî’nin savunduğu teze göre onların sünnetullahı uygun olarak, askerlerin ölmesinden ve cesetlerin bir müddet bekleyip kokuşmasından sonra gelmeleri gerekmez miydi? Hem askerlere isabet edip onları öldüren kasırganın taşları, onlara da isabet etmez miydi? Ayrıca Muallimî’nin dediği gibi şayet bunlar Kureys’in tanıyıp bildiği avcı kuşlar olsaydı neden hiçbir şiirde ve rivayette “akbaba, kartal, doğan” diye adları zikredilmeyip uzun uzadıya tavsif edilmişlerdir?²⁶ Hem Kur’an’da aşağıdaki tabloda görüldüğü gibi *إِرسال*/göndermek fiilinin öznesi Allah lafzı, nesnesi hayvanlar, cansız varlıklar ve Allah’ın askerleri olduğu zaman *عَلِي* harf-i ceriyle birlikte kullanıldığında genellikle “o nesneyi azap vasıtası olarak gönderme” manasını ifade etmektedir. Bunun tek istisnası *وَأَرْسَلْنَا السَّمَاءَ عَلَيْهِمْ* cümlesiyle²⁷ fiilin ve zamirlerin farklı bir formda geldiği aynı manadaki *وَأَرْسَلْنَا السَّمَاءَ عَلَيْهِمْ مِزْرَارًا* ifadesidir²⁸. Her iki cümlede *عَلِي* harf-i cerinin *إِرسال* fiiline değil de kendisinden sonra gelen *مِزْرَارًا* lafzına taallukunun mümkün olması, “Bu istisna, söz konusu genel kaideyi bozar!” itirazını ortadan kaldırmaktadır.²⁹

²³ Dindi, “Kur’an’ı Teosentrik ve Tarihi Okuma Denemesi: Ashâbu’l-Fil Örneği”, 74.

²⁴ Bkz. Ferâhî, *Tefsîru nizâmî’l-Kur’an*, 456-458.

²⁵ Ferâhî, *Tefsîru nizâmî’l-Kur’an*, 464.

²⁶ Muallimî, *Risâletün fi’t-ta’kîb*, 48.

²⁷ En’âm 6/6.

²⁸ Hûd 11/52; Nuh 71/11.

²⁹ Muallimî, *Risâletün fi’t-ta’kîb*, 133-134.

Nesne/Azap Vasıtası	Ayetin Metni	Ayetin Meali	Sûre ve Ayet Numarası
Hâsib/Taş-Toprak Taşıyan ve Savuran Şiddetli Rüzgâr/Taş Atan	أَفَأَمِنْتُمْ أَنْ يَخْصِفَ بِكُمْ جَانِبَ الْبَرِّ أَوْ يُرْسِلَ عَلَيْكُمْ حَاصِبًا ثُمَّ لَا تَجِدُوا لَكُمْ وَكِيلًا	Karada sizi yere geçirmesinden yahut üzerinize taşlar savuran kasırga göndermesinden sonra da kendinize bir vekil bulamamaktan güvende misiniz?	İsrâ 17/68
	فَقُلْ أَخَذْنَا بِذَنْبِهِ فَمِنْهُمْ مَنْ أُرْسِلْنَا عَلَيْهِ حَاصِبًا...	Bunların her birini kendi günahları yüzünden yakaladık. Onlardan taş yağmuruna tuttuklarımız var.	Ankebût 29/40
	إِنَّا أُرْسِلْنَا عَلَيْهِمْ حَاصِبًا...	Şüphesiz biz de üzerlerine taşlar savuran bir rüzgâr gönderdik.	Kamer 51/34
	أَمْ أَمِنْتُمْ مَنْ فِي السَّمَاءِ أَنْ يُرْسِلَ عَلَيْكُمْ حَاصِبًا...	Yoksa siz, gökte olanın üzerinize taş yağdıran bir kasırga göndermeyeceğinden emin misiniz?	Mülk 67/17
Hicâre/Taş	لُئِلْ يُرْسِلَ عَلَيْهِمْ جَلَازٌ مِنْ طِينٍ	Onların üzerlerine çamurdan taşlar yağdırmak için gönderildik.	Zâriyât 51/33
Rüzgâr Şiddetli Rüzgâr Allah'ın Askerleri	أَمْ أَمِنْتُمْ أَنْ يُعِيدَكُمْ فِيهِ تَارَةً أُخْرَى فَيُرْسِلَ عَلَيْكُمْ قَاصِبًا مِنْ الرِّيزِ فَيُغْرِقَكُمْ بِمَا كَفَرْتُمْ....	Yahut sizi tekrar denize döndürüp üstünüze, kasıp kavuran bir fırtına yollayarak nankörlüğünüz sebebiyle sizi boğmasından güvende misiniz?	İsrâ 17/69
	يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَكْثَرُوا نِعْمَةَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ إِذْ جَاءَتْكُمْ جُنُودٌ فَأَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ رِيحًا وَجُنُودًا لَمْ تَرَوْهَا...	Ey iman edenler! Allah'ın size olan nimetini hatırlayın. Hani ordular üzerinize gelmişti de biz onların üzerine bir rüzgâr ve göremediğiniz ordular göndermiştik.	Ahzâb 33/9
	فَأَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ رِيحًا صَرْصَرًا...	Biz de onların üzerlerine dondurucu bir rüzgâr gönderdik.	Fussilet 41/16
	وَفِي عَادٍ إِذْ أَرْسَلْنَا عَلَيْهِمُ الرِّيحَ الْعَقِيمَ	Âd kavminde de ibretler vardır. Hani onların üzerine köklerini kesen rüzgârı göndermiştik.	Zâriyât 51/41
	إِنَّا أَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ رِيحًا صَرْصَرًا...	Biz onların üstüne dondurucu bir rüzgâr gönderdik.	Kamer 54/19
Sayha/Çok Şiddetli Ses	إِنَّا أَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ صَيْحَةً وَاجِدَةً فَكَانُوا كَهَشِيمِ الْمُخْتَطِرِ	Şüphesiz biz, onların üzerine tek bir korkunç ses gönderdik de onlar, ağıldaki hayvanların çiğneyip ufaladıkları kuru çöpler gibi oldular.	Kamer 54/31
Tufan Çekirge Haşere Kurbağa Kan	فَأَرْسَلْنَا عَلَيْهِمُ الطُّوفَانَ وَالْجَرَادَ وَالْقُمَّلَ وَالضَّفَادِعَ وَالدَّمَ آيَاتٍ مُفَصَّلَاتٍ فَاسْتَكْبَرُوا وَكَانُوا قَوْمًا مُجْرِمِينَ	Biz de, her biri ayrı ayrı birer mucize olmak üzere başlarına tufan, çekirge, haşerat, kurbağalar ve kan gönderdik. Büyüklük tasladılar ve suçlu bir kavim oldular.	A'râf 7/133
Kuşlar	وَأَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ طَيْرًا أَبَابِيلَ	Onların üzerine sürü sürü kuşlar gönderdi.	Fil 105/3
Sel	فَأَغْرَضْنَاهُمْ فَأَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ سَيْلَ الْعَرَمِ	Fakat onlar yüz çevirdiler. Biz de üzerlerine Arim selini gönderdik.	Sebe' 34/16
Yalın Alev Duman/Erimiş Bakır	يُرْسِلَ عَلَيْكُمْ شَوَاطِئَ مِنْ نَارٍ وَنُحَاسٍ...	Üzerinize ateşten yalın alev ve kıpkızıl bir duman (yahut erimiş bakır) gönderilir.	Rahmân 55/35
Hüsbân/Âfet	فَعَسَى رَبِّي أَنْ يُؤْتِيَنَّ خَيْرًا مِنْ هَذَا مِنْ جَنَّتِكَ وَيُرْسِلَ عَلَيْهَا حُسْبَانًا مِنَ السَّمَاءِ فَتُصْبِحُ صَنِيعًا لَزْلًا	Umulur ki Rabbim bana, senin bağından daha iyisini verir. Seninkinin üzerine gökten bir âfet indirir de bağ kupkuru ve yalçın bir toprak hâline geliverir.	Kehf 18/40

Yukarıda serdedilen delillerin yanı sıra bu tablodan çıkan sonuç da kuşların azap için gönderildiğini gösteren başka bir delildir. Cesetlerinin yenmesi ölmüş insanlara azap vermeyeceğine göre bu kuşlar, avcı kuşlar olamaz. Dolayısıyla bütün bu deliller, Ferâhî’nin “Fil sûresinde zikri geçen kuşlar avcı kuşlardır” iddiasını nakzetmektedir.

Ferâhî, cesetlerin çevreyi kirliletmeden bertaraf edilmesi için avcı kuşların gönderilmesini tek çare olarak görmekte ve bunu kabul etmeyenlerin “büyük bir selin gelip cesetleri götürdüğü” fikrine sığındıklarını; şayet böyle bir sel kopmuş olsaydı Mekke halkının da cesetlerle birlikte sürüklenip gitmeleri gerektiğini söylemektedir.³⁰ Ancak Fil ordusundaki herkesin orada aynı anda ölmediği, dolayısıyla cesetlerin çok fazla miktarda olmadığı, olayın Mekke’nin selden etkilenmeyecek kadar uzağında meydana gelmiş olması, halkın dağlara çekilip selden sonra dönme imkânı ve selin her tarafı kuşatmayıp mevzii kalması göz önüne alındığında Ferâhî’nin bu tezinin güçlü argümanlara dayanmadığı anlaşılmaktadır.³¹

Dindî’nin Ferâhî’den naklettiği şu ifadeler de problemlidir:

“Olaya bizzat tanık olanların havada kuşlarla, taşları bir arada görmeleri yahut rivayetlerde, kuşlarla taşların bir arada zikredilmiş olması, hem tanıkları ve hem de dinleyicileri bu taşları kuşların attığı vehmine sürüklemiş, daha sonra ise bu olaya ilişkin rivayeti işitenler ayeti bu anlama hamletmiş olabilirler. İşte bu sebepten bu tür bir kabul insanlar arasında şöhet olmuştur. Hiç şüphesiz cumhurun da bunda payı büyüktür. Çünkü harikulâde gizemli anlatımlar karşısında kör ve dilsiz olarak yere kapanmışlar, bu olayla ilgili rivayetleri araştırmayı ve en güvenilir olanını almayı ne yazık ki takvanın hilafına bir durum olarak görmüşlerdir.”³²

Bu ifadeleriyle Ferâhî, savunduğu görüşü ispat etmek için oldukça zorlamalı yorumlara girişmiştir. Şöyle ki:

1-“Kuşlarla taşların bir arada zikredilmesi, bütün tanıkları ve dinleyicileri taşları kuşların attığı vehmine sürüklemiştir” iddiasına ve bunun mümkün olmadığını gösteren bazı delillere yukarıda kısaca değinmiştik. Dolayısıyla burada şu hususu ilave etmekle yetineceğiz: Olayı bizzat müşahade edenler arasında hakikate vakıf olan birileri mutlaka bulunur ve onların doğru beyanları ile hadisenin gerçek mahiyeti er ya da geç gün gibi ortaya çıkardı. Öte yandan bu iddia, pek çok insanın kendileri için çok önemli olan bir konuda yalan ya da yanlış bir algı üzerinde ittifak etmeleri anlamına gelir ki böyle bir şey imkânsızdır.

2-Ferâhî’nin “bu olayla ilgili rivayetleri araştırmayı ve en güvenilir olanını almayı” diye devam eden sözü, sanki Fil Olayı’nda kuşların bulunmadığını ve hadisenin sadece bir kum fırtınasından ibaret olduğunu açıkça beyan eden güvenilir rivayetler varmış da bunlar araştırılıp gün yüzüne çıkarılmamış” gibi bir iddiaya delalet etmektedir ki makalenin ilerleyen bölümlerinde Ferâhî’nin bu iddiasının gerçeği yansıtmadığı görülecektir.

³⁰ Ferâhî, *Tefsîru nizâmi’l-Kur’an*, 451.

³¹ Muallimî, *Risâletün fi’t-ta’kib*, 58.

³² Ferâhî, *Tefsîru nizâmi’l-Kur’an*, 464; Dindî, “Kur’ân’ı Teosentrik ve Tarihî Okuma Denemesi: Ashâbu’l-Fil Örneği”, 67.

3-Ayrıca bu iddianın doğru olduğu var sayılırsa Kur'an'ın bir sûresinin nüzulünden itibaren doğru anlaşılmadığını ve günümüzdeki çağdaş yorumcular tarafından hakikatinin keşfedildiği 20. yüzyıla kadar geçen on dört asır boyunca bu yanlış anlayışın devam ettiğini kabul etmek gerekir. Oysa pek çok insanın gündüz vaktinde bizzat kendi gözleriyle müşahade edip şahit olduğu önemli bir olaya dair hiçbir hakikat, bu kadar uzun süre gizli kalmaz.

4-Sûrenin yanlış bir algı üzerine devam edegelen tefsirinden cumhur-u ulemayı sorumlu tutan Ferâhî, onları hakikate karşı kör ve sağır olmakla suçlamaktadır. Kanaatimizce cumhurun tarih boyunca yapmaya çalıştığı şey, tam da bu iddianın aksine gerçekleri bulup ortaya çıkarmaktır. Dolayısıyla Ferâhî'nin delilden yoksun bu iddiası mesnetsiz ve tutarsızdır. Aynı şekilde onların yalanı sürdürmeyi takva saymaları da çarpık bir takva anlayışına sahip oldukları anlamına gelen haksız bir ithamdır.

Tekrar Dindî'nin yorumlarına dönecek olursak onun tarihî okumadan söz ederken yine Ferâhî'den yaptığı bir nakilde "Bu okuma biçiminin en önemli dayanağının Tanrı'nın harikulâde bir olayı vücuda getirirken bile tabîî koşulları, doğal yasaları/sünnetini çiğnemediği hipotezi olduğunu" beyan eden sözü üzerinde durmamız gerekecektir.³³ Yukarıda tenkide açık bazı yönlerine değindiğimiz bu hipotez, esasen kendi içinde çelişkilidir. Çünkü bir şey ya harikuladedir ya da tabîîdir yani aleladedir. Harikulade ise alelade değildir. Alelade ise harikulade değildir. Bir şeyi aynı anda tam zıddı ile tarif etmek gibi çelişkili bir hipoteze dayanan okuma biçiminden ne kadar sağlıklı sonuçlar elde edileceğinin tartışmaya açık olduğundan sarfınazar ederek Kur'an'da doğal olaylarla izahı mümkün olmayan birçok mucizenin zikredilmesinin "Allah'ın zaman zaman sünnetini bozmasının da onun bir sünneti olduğuna" delalet ettiğini hatırlatmakla yetiniyoruz. Ayrıca bu anlayış, Allah'ı kendi koyduğu yasalara mahkûm etmek ve onun mutlak iradesini sınırlamak ya da yok saymak anlamına gelir.

Dindî'nin kuvvetli bir ihtimal olarak gördüğü şu yorum ise en problemli tespitlerden biridir: "Muhtemelen Kur'an'ın bu anlatımı, bu süre nazil olduğu dönemde Araplar arasında, Habeşlerin başına gelen bu felaketin mucizevî, harikulâde Tanrısal bir ceza olduğu yönünde ya var olan itikatların bir tasviri ya da hadiseye ilişkin o günkü Arapların zihinlerinde oluşmuş algıların bir teşekkül ve tecessümüdür."³⁴

Hiçbir delile dayanmayan bu tespite göre Kur'an, Fil sûresinde Fil vakasının gerçek mahiyetini değil de Arapların bu olaya dair inanç ve algılarını dile getirmiştir. Başka bir deyişle Kur'an olgu yerine yanlış bir algıyı –üstelik bunun yanlış bir algı olduğuna en ufak bir imada bulunmadan- anlatmıştır. Oysa şayet böyle bir anlatım söz konusu olsaydı "Siz böyle sanıyorsunuz ama olayın aslı şöyledir!" diyerek Kur'an'ın bunu açıkça belirtmesi ve bu yanlış algıyı tashih etmesi gerekirdi. Tabilerine doğruluğu emreden ilahi Kitabın –hâşâ- bizzat kendisinin bir yalanı dillendirdiğini ya da en azından yalana ve yanlış anlaşılmaya müsait bir üslup kullanarak onun devamını sağladığını iddia etmek akıl kârı değildir. Sürekli olarak Hz. Peygamber'in ve Kur'an'ın açığını aramak için pusuda bekleyen müşrikler, böyle bir fırsatı kaçırmıy mıydı? Bizzat görmek ya da duymak suretiyle kesin bilgi sahibi oldukları bir olayın

³³ Dindî, "Kur'an'ı Teosentrik ve Tarihî Okuma Denemesi: Ashâbu'l-Fil Örneği", 66.

³⁴ Dindî, "Kur'an'ı Teosentrik ve Tarihî Okuma Denemesi: Ashâbu'l-Fil Örneği", 74.

Kur’an’da yanlış anlatıldığını duyduklarında itiraz eder ve bunu her tarafa yayarlardı. Buna dair herhangi bir bilgi, kaynaklara intikal etmediğine göre Kur’an’ın Fil Olayı’nı onların doğru olarak bildiği ve duyduğu şekilde gerçek mahiyetiyle anlattığı kesindir. Ayrıca bir taraftan Kur’an’ın, nüzulüne şahit olan Arapların mucizevî tasavvurlarını dile getirdiğini söyleyip diğer taraftan aynı olayı anlatan Fil süresini tabii olaylarla izah etmeye kalkışmak telifi kabil olmayan büyük bir çelişkidir.

Modern dönemde Fil Olayı ve Fil süresine dair yorumları derleyip toplayan en son çalışma, Mehmet Apaydın’ın “Tayr-Bulut İlişkisi ve Fil Süresinin Anlamı” adlı makalesidir. Oldukça uzun ve kapsamlı olan bu makalenin Giriş bölümünde müstakil olarak Fil Olayı’nı veya Fil süresinin tefsirini ele alan ilk dönem ile çağdaş dönemde telif edilen çalışmalar tekrara ihtiyaç bırakmayacak bir şekilde güzelce tadat edilmiştir.³⁵ Bunlara Abdurrahman b. Yahya el-Mullimî el-Yemânî’nin (1895-1966) “Risâletün fi’t-ta’kîb alâ tefsîri sûreti'l-Fil li'l-Mu'allim Abdilhamîd el-Ferâhî” adlı eseri, Recep Orhan Özel’in *Fil Süresi İle İlgili Modern Yorumların Kritiği*³⁶ adlı makalesi ile Faruk Özdemir’in “Kur’ân’ın Teosentrik ve Antroposentrik Yorumu”³⁷ adlı kitabı eklenebilir. Giriş kısmında Fil Olayı’nın ana hatlarıyla anlatıldığı makalenin amacının “Fil Ordusu’nun bozguna uğratılmasının nasıl gerçekleştiğini ortaya koymak ve Fil Süresinde olayı tasvir etmek için kullanılan ‘وَأَرْسَلَ عَلَيْهِمْ طَيْرًا أَبَابِيلَ’ âyetinin, hâdiseye uygun düşen anlamını tespit etmek” olduğu belirtilmiştir.³⁸ Makalede Giriş bölümünden sonra beş ana başlık mevcuttur. Birinci başlıkta konuyla ilgili kelimeler/kavramlar izah edilmiştir. İkinci başlık iki alt başlıktan oluşmaktadır. Bunların ilkinde Fil vakasıyla alakalı olan şiirler, ikincisinde *ṭayr* kelimesinin bulut anlamında kullanıldığı diğer bazı şiirler ele alınmıştır. Üçüncü başlıkta Fil vakasıyla ilgili erken döneme ait bazı anlatımlar tahlil edilmiştir. Dördüncü başlıkta *ṭayr* kelimesinin bulut anlamında kullanıldığı âyetler, beşinci başlıkta aynı manadaki hadisler zikredilmiştir. Kanaatimizce makalenin -amacına hizmet eden- ana temasını Giriş bölümü, ikinci başlığın ilk kısmı ile üçüncü başlık oluşturmaktadır. Çünkü bu üç başlığın dışındaki bölümlerde kapsamlı bir kelime olan *ṭayr* kelimesinin Fil vakasıyla ilgisi olmayan diğer bazı şiirlerde, âyetlerde ve hadislerde bulut manasında kullanıldığına dair örnekler zikredilmektedir ki buna kimsenin itirazı yoktur. Önemli olan bu kapsamlı kelimenin Fil süresinde hangi anlamda kullanıldığını tespit etmektir.

Kısacası makalenin özünü Giriş bölümü, Fil vakasıyla ilgili şiirler ve ilk dönemlere ait bazı anlatımlar oluşturduğu için makalemiz de bu üç başlıkta serdedilen muhtevanın tahlili ile sınırlı olacaktır.

1. Giriş Bölümüne Dair Bazı Tespit ve Eleştiriler

Giriş bölümünün muhtevası ile ilgili bazı eleştirileri şu şekilde sıralayabiliriz:

1-Erken dönem Tefsir, Siyer ve Tarih kaynaklarının Fil Olayı’na dair rivayetleri günümüzdeki genel tasavvura uygun olan kavrayışın oluşmasından sonra birleştirilerek

³⁵ Apaydın, “Tayr-Bulut İlişkisi ve Fil Süresinin Anlamı”, 480-482.

³⁶ Özel, “Fil Süresi İle İlgili Modern Yorumların Kritiği”, 338-371.

³⁷ Faruk Özdemir, *Kur’ân’ın Teosentrik ve Antroposentrik Yorumu* (Ankara: Araştırma Yayınları, 2021).

³⁸ Apaydın, “Tayr-Bulut İlişkisi ve Fil Süresinin Anlamı”, 484-485.

naklettikleri ifade edilmektedir.³⁹ Manevi tevatür derecesinde meşhur olan bir olayın gerçek mahiyetiyle değil de yanlış bir algı ile zihinlerde yer etmesinin ve bu şekilde nakledilmesinin imkânsız olduğunu yukarıda Ferâhî'nin bazı görüşlerini irdelerken açıklamıştık. Onun için burada tekrar etmiyoruz.

2-Fil vakasının mahiyeti ve Fil sûresinin tefsiri hakkındaki rivayetlere dayanan tespitlerin telifi mümkün olamayan çelişkiler içerdiği, bunların başında da Ebrehe'nin kimliği ve yaşadığı dönemin geldiği söylenmektedir.⁴⁰ Elbette ki Ebrehe'nin kimliğinin doğru tespit edilmesi, sürenin tefsirine katkı sağlayacaktır. Ancak bu hususun makalenin başında zikrettiğimiz Fil Olayı'nın özü ve özellikle *tayr* kelimesinin anlamını tespit açısından pek bir öneminin olmadığı aşîkârdır. Kral kim olursa olsun önemli olan olayın nasıl cereyan ettiği. Zaten Fil sûresinde kendisinden söz edilmediği için bu hususun sürenin tefsiri ile doğrudan bir ilgisi yoktur.

3-“Erken döneme ait şiir ve rivayetlerde anlatılan vakanın mahiyeti ile takip eden asırlarda anlatılanların birbirinden tamamen farklı olduğu” beyan edildikten sonra bu farklılığın ne olduğu şu şekilde izah edilmektedir: “İlk anlatımlarda şiddetli taş ve kum fırtınasının sebep olduğu bir olay tarif edilirken ilerleyen zamanlarda ortaya çıkan anlatımlarda olayın taş ve kum fırtınası yerine kuşların attığı taşlarla Fil Ashabı'nın yok edilmesi şeklinde cereyan ettiğine yönelik mucizevi tasvirler yapılmaktadır.”⁴¹

Yazar farklı olduğunu iddia ettiği şiir ve rivayetleri makalesinin Giriş bölümünden sonra tek tek zikretmektedir. Bunların iddia edildiği mahiyette olup olmadığını ileride tartışacağız. Buradaki “mucizevi tasvirler” tavsifinden Yazarın “bu olayın esasen sıradan bir doğa olayı olduğu” kanaatinde olduğu anlaşılmaktadır. Oysa daha önce birkaç kez ve özellikle Yazarın sûrede geçen kelimeleri açıklarken değinmediği *siccîl* kelimesini izah ederken bahsettiğimiz gibi Fil hadisesini mucizevi unsurlardan arındırmak mümkün değildir. Çünkü askerlerin helaki sırf kum fırtınasıyla açıklanamaz. Ortada hedefine tam isabet eden taş ile vurulma ve bu nedenle meydana gelen ölüm söz konusudur. Onun için Yazar, Ferâhî'nin dediği gibi -vakiaya aykırı olarak- kum fırtınasına bir de taş unsurunu eklemiştir. Çölün ortasında çıkan bir kum fırtınasının yerden havaya kaldırdığı taşlarla insanları öldürmesi vakiaya aykırı bir durum olduğuna göre taşların gaipten gönderildiğini kabul etmemiz gerekir. Farzımuhal askerlerin sadece kum fırtınasıyla yok edildikleri kabul edilse bile belli şartların mevcudiyetini gerektiren böyle bir doğa olayının o ana denk gelmesi yine bir mucizedir. Kaldı ki bu olayın mucizevi bir tarzda gerçekleştiğine dair birçok kuvvetli delil vardır. Bunlardan birincisi, olayın özünde birbirine muvafık olan ve manevi tevatür seviyesine ulaşmış çok sayıda rivayetlerdir. İkincisi, olayı dile getiren haberin kısa süre içinde her tarafa yayılmasıdır. Şayet olay sıradan şartlar muvacehesinde cereyan etmiş olsaydı insanların dikkatini çekmez ve dolayısıyla bu kadar meşhur olmazdı. Üçüncüsü, sürenin üslûbunun bunu teyit etmesidir. Zira Ebussuûd Efendi'nin dediği gibi sürenin başında Allah'ın “Görmedin mi,

³⁹ Apaydın, “Tayr-Bulut İlişkisi ve Fil Sûresinin Anlamı”, 481.

⁴⁰ Apaydın, “Tayr-Bulut İlişkisi ve Fil Sûresinin Anlamı”, 483.

⁴¹ Apaydın, “Tayr-Bulut İlişkisi ve Fil Sûresinin Anlamı”, 483.

Rabbin ne yaptı?” yerine “*Nasıl yaptı?*” buyurması, olayın insanları hayrete ve dehşete sevk eden bir keyfiyette vuku bulduğuna delalet etmektedir.⁴²

4-Yazar kayda değer bulduğu Ferâhî’nin konuyla ilgili görüşlerini naklettikten sonra Fil Olayı’nın nasıl gerçekleştiğini kendisinin telifi olan *Siyer Kronolojisi* adlı eserine dayanarak özetler. Olayı bizzat görmüş ya da gören birisinden dinlemiş gibi kesin ifadelerle hikâye eden Yazar, iki önemli konuda Ferâhî’den ayrılmaktadır. Bunlardan ilki Fil ordusunun herhangi bir insani mukavemetle karşılaşmadığıdır. İkincisi ise askerlerin şiddetli fırtınanın üzerlerine attığı taşlardan dolayı değil de fırtına sebebiyle paniğe kapılıp izdiham yüzünden birbirlerini ezmeleri sonucunda öldükleridir.⁴³ Ancak Yazar, sadece burada dile getirdiği bu ikinci iddiasına ne burada ne de makalesinin daha sonraki bölümlerinde delil getirir. Oysa geçmişte yaşanmış bir olay hakkında fikir yürütmek, sadece olaya şahit olanlardan nakledilen rivayetlerdeki bilgilerle mümkün olabilir. Bu iddia böyle bir delile dayanmadığına göre aynı konuda başka tahminler de söz konusu olabilir. Mesela bir yorumcu şöyle diyebilir: “Askerler başka ülkelerden getirilmiş kişiler değildi. O bölgenin insanları olduklarına göre kum fırtınası gibi doğa olaylarına zaman zaman tanık oluyorlardı ve o anda ne yapılması gerektiğini tecrübelerine dayanarak biliyorlardı. Bu nedenle bu olayda paniğe kapılmadılar. Zaten çölün ortasında sığınacakları bir yer de yoktu ki oraya gidip korunsunlar. Bunu bildikleri için yere çömelip başlarını elleriyle korumak suretiyle fırtınanın dinmesini beklediler. Fırtına dinince ayağa kalkıp işlerine devam ettiler.” Elbette ki bu ve benzeri tahminler birer senaryodan ibarettir. Çünkü ileride değinileceği gibi Cahiliye şiirlerinde ve olayı görenlerden nakledilen anlatımlarda askerlerin izdihamdan dolayı ezilerek değil özellikle başlarına ve vücutlarına isabet eden taşlardan dolayı öldükleri açıkça ifade edilmektedir. Ayrıca kuşların taş atışını beyan eden ayetten hemen sonra gelen ve askerlerin helak edildiğini bildiren son ayetin başındaki *fâ* atf harfi de Yazarın bu görüşünü nakzetmektedir. Çünkü takip ve sebep manası için kullanılan bu harf, helakin taş atılmasından hemen sonra gerçekleştiğine ve sebebinin taş atılması olduğuna delalet etmektedir.⁴⁴

5-Yazar Giriş bölümünün sonunda makalesinde izleyeceği yöntemden söz ederken hicrî II. asırda telif edilmiş olan Tefsir ve Tarih eserlerindeki metinleri doğrudan kaynak olarak kullanmayacağını belirtmektedir. Buna sebep olarak erken dönemden beri telif edilmiş söz konusu eserlerdeki tasvirlerin birbirinden oldukça farklı oluşunu göstermektedir.⁴⁵ Yazarın “hicrî II. asırda telif edilmiş eserler” kaydında göz ardı edilen önemli bir nokta vardır. O da şudur: “Bu eserler her ne kadar ikinci asırda kaleme alınmış olsalar da ananevi bir senetle nüzul dönemine ve ilk asra ait bilgileri nakletmektedir. Dolayısıyla bunlar nüzul dönemindeki olayları ve sahabenin Kur’an anlayışını tespit etmek için vazgeçilmez kaynaklardır.” Yazarın

⁴² Ebussu’ûd el-‘İmâdî, Muhammed b. Muhammed b. Mustafa, *İrşâdü’l-akli’s-selîm ilâ mezâya’l-Kitâbi’l-Kerîm/Tefsîru Ebissu’ûd* (Beyrut: Dâru İhyâ’i’t-Turâsî’l-‘Arabî, t.y.), 9/200.

⁴³ Apaydın, “Tayr-Bulut İlişkisi ve Fil Süresinin Anlamı”, 484. Ancak Yazar, makalesinin başında 478. sayfada yer alan “Öz” kısmında ölümlerin ve yaralanmaların bir kısmının kum-taş-toprak fırtınasından, diğer bir kısmının izdihamdan kaynakladığı; geri kalanların ise yolda açlık, susuzluk ve hastalık gibi sebeplerden dolayı telef olduğu sonucuna ulaştığını belirtmektedir.

⁴⁴ Fâ atf harfinin manaları için bkz. Halil İbrahim Kaçar, “Arapça’da Meânî (Semantik) Açısından Atf (Bağlama) Edatları”, *C.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16/2 (2012), 173-176.

⁴⁵ Apaydın, “Tayr-Bulut İlişkisi ve Fil Süresinin Anlamı”, 485.

göz ardı ettiği ikinci bir husus, yukarıda özünü tespit ettiğimiz olayın aslı konusunda söz konusu kaynakların ittifak etmesidir. Dolayısıyla Yazar, olayın aslındaki ittifakı görmezden gelip manevi mütevatir derecesindeki bu kuvvetli ittifakı, detaylardaki önemsiz ihtilaflara feda etmiştir ki bunun doğru bir tutum olmadığı açıktır. Yazar bu tutumuyla çok önemli bir bilgi kaynağından kendisini mahrum bırakmıştır. Kısacası Yazarın detaylardaki farklılıkları öne sürüp ilk dönem kaynaklarını elinin tersiyle itmesi, makul ve geçerli bir gerekçe olmaktan çok uzaktır. Bu sebebin geçerli olmadığı aşikâr olduğuna göre ister istemez burada şu soru akla gelmektedir: “Şayet tezini destekleyecek tasvirler bu eserlerde mevcut olsaydı Yazar, yine aynı tavrı takınacak mıydı?”

Giriş bölümünden sonra Yazar, “İlk anlatımlarda şiddetli taş ve kum fırtınasının sebep olduğu bir olay tarif edilirken” sözüyle dile getirdiği iddiasına delil sadedinde “ilk anlatımlar” diye nitelediği şiirlerden ve anlatımlardan derlediklerini zikredip bunları değerlendirmektedir. Şimdi bunları sırasıyla tek tek ele alıp tahlil edelim.

2. Şiirler

2.1. ‘Abdulmuttalib’e Nispet Edilen Şiirler

Yazar bu bölümde Fil Vakası konusunda ‘Abdulmuttalib’e nispet edilen bazı şiirleri nakleder. Ancak bunların ona nispetinin kesin olmadığını vurgular. Esasen bu şiirlerin herhangi bir konuda tek başına kesin delil olarak kullanılmasına ihtiyatla yaklaşmak gerekir. Çünkü o zaman yazının nokta ve harekeden mahrum olması sebebiyle şiirin özgün hâliyle kayıtlara geçmiş olması şüphelidir. Bunun yanı sıra kayıtlarda zamanla eksilme ve ilaveler de söz konusu olabilir. Dolayısıyla senedi zayıf olsa bile Tefsir ve Siyer kaynaklarındaki rivayetlerin bu şiirlerden çok daha fazla güvenilir olduğu söylenebilir. Şimdi Yazarın Fil Vakası’nın gerçek mahiyetini ortaya çıkarmak için derleyip naklettiği şiirleri tek tek tetkik edelim.

2.1.1. Birinci Şiir

Makalede ‘Abdulmuttalib’e nispet edilen şiirlerin ilki şudur:⁴⁶

فَرَدَّهُمُ اللَّهُ عَنْ هَدْمِهِ ... وَأَعْيَاهُمْ الْفَيْلُ لَا يَقْدُمُ
بِطَيْرٍ أَبَائِيلَ تَرْمِيهِمْ ... كَأَنَّ مَنَاقِيرَ هَا الْعُنْدَمُ
تُبْسُ الْحَجَارَةُ فِي هَامِيهِمْ ... كَرَمِي دَوِي الْكُنْبُ مَنْ تُرْجَمُ

Allah onları Kâbe’yi yıkmaktan alıkoydu

Fil ileriye doğru adım atmayarak onları aciz bıraktı

Onlara [taş] atan bölük bölük kuşlarla

Sanki onların gagaları ‘andemdir

Taşlar onların başlarını darmadağın eder

[Kuşların taş atışı] Kitap ehlinin recmedilen kişiyi taşlaması gibidir

⁴⁶ Nu’mân b. Muhammed, Ebû Hanîfe et-Temimî el-Mağribî, *el-Menâkıb ve'l-Mesâlib*, nşr. Mâcid b. Ahmed ‘Atıyye (Beyrut: Mu’essesetu'l-A’lami, 1423/2002), 46; Apaydın, “Tayr-Bulut İlişkisi ve Fil Sûresinin Anlamı”, 487.

İkinci beytin sonundaki 'andem kelimesi, "demü'l-eḥaveyn denilen bir ağaç, kırmızı ağaç ve kırmızı boya" gibi manalar için kullanılmaktadır.⁴⁷ Aşağıdaki iki beyitte açıkça görüldüğü gibi bu kelimeyle kırmızı renginden dolayı mecaz yoluyla kan da kastedilmektedir:

فَكَرْتُ لَيْلَةً وَصَلِيهَا فِي صَدِّهَا ... فَجَرْتُ بِقَائِيَا أَدْمُعِي كَالْعَنْدَمِ

Onunla vuslat gecesinde hicranımı⁴⁸ düşündüm

Bu nedenle kalan gözyaşlarım 'andem gibi aktı⁴⁹

Türkçemizde "kan ağlamak" deyiminde olduğu gibi üzüntüsünün büyüklüğünü ifade etmek için şair, beytin sonunda gözyaşlarının kan gibi aktığını söylemiştir. Burada kan/dem yerine 'andem kelimesini kullanmıştır.

سَبَقَتْ يَدَايَ لَهُ بِعَاجِلِ طَعْنَةٍ ... وَرَشَّاشِ نَافِذَةٍ كُلُّونِ الْعَنْدَمِ

İki elim acil/hızlı bir darbe indirmek için ona koştu

Bir de etkili darbe ile 'andem rengi gibi [damlalar] damlatmak için⁵⁰

Şair bu beytinde hasmına indirdiği darbenin ölümcül/kanlı olduğunu, onun bedeninden damlayan damlaları 'andem'in rengine benzeterek ifade etmiştir. Türkçemizdeki "eli kanlı" deyiminde olduğu gibi Arapçada da öldürücü aletlere kan ya da kan rengi isnat edilmektedir. Bu açıklamalardan sonra sadede gelirse "كَأَنَّ مَنَاقِيْرَهَا الْعَنْدَمُ" cümlesinde aynı durumun söz konusu olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü cümlenin başındaki kelime şayet kâne olsaydı hemen akabinde gelen ismi çoğul olduğu için bunun kânet (müennes) formunda gelmesi gerekirdi. Bu kelime keenne diye okunduğuna göre burada bir teşbih söz konusudur. Kuşların gagalarının kırmızı rene benzetildiği düşünülürse böyle bir teşbih malumun ilamı kabilinden olduğu için anlamsız olurdu. O zaman şöyle bir yorum daha isabetli gözükmektedir: "Buradaki 'andem kelimesiyle kuşların gagalarıyla attıkları taşlarla çok sayıda askeri öldürdükleri için mecaz yoluyla gagalarının kan rengini aldığı kastedilmektedir." Kuşların gagalarının sarı veya yeşil renkli olduğuna dair bazı rivayetler bu yorumu teyit etmektedir.⁵¹

Yazar bu cümleyi yorumlarken iki ihtimal üzerinde durmaktadır:⁵²

1-Yazara göre buradaki "طير" bir kasırğa olarak değerlendirildiğinde meydana gelen hortum veya hortumlar teşbihen kuşların gagasına benzetilmiş olabilir. Tayr kelimesi câmi/kapsamlı bir kelime olmasıyla birlikte anlam alanına giren manalar, uçan varlıklarla sınırlıdır. Kasırğa ise uçan bir varlık değil uçuran bir doğa olayıdır. Dolayısıyla tayr kelimesinin kasırğa manasına hamledilmesi zorlama bir yorumdur. Ayrıca hortumların kuşların gagalarına

⁴⁷ İbn Manzûr, Ebü'l-Fadl Muhammed b. Mukerrem b. 'Alî Cemâluddîn b. Manzûr er-Ruveyfî'î, *Lisânü'l-'Arab* (Beyrût: Dâru Şâdir, 1414/1993), 12/430.

⁴⁸ Bu kelime, "حجرها" rivayeti dikkate alınarak tercüme edilmiştir.

⁴⁹ Ebü'l-Beḳâ Muhammed b. Mûsâ b. İṣâ ed-Demîrî, *Ḥayâtü'l-ḥayâvânî'l-kübrâ* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1424), 1/509.

⁵⁰ Hüseyin b. Ahmed ez-Zevzenî, *Şerhu mu'allakati's-seb'* (Beyrût: Dâru İhyâ'it-Turâşî'l-'Arabî, 1423/2002), 257.

⁵¹ Taberî, *Câmi' u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'an*, 24/607; Ebü'l-Hasen 'Ali b. Muhammed el-Mâverdi, *en-Nüket ve'l-'uyûn* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2019), 6/342.

⁵² Apaydın, "Tayr-Bulut İlişkisi ve Fil Süresinin Anlamı", 488.

benzetilmesi benzeri olmayan garip bir teşbihtir. En azından buradaki kan kırmızısı anlamında kullanılmış olan ‘*andem*’ kelimesi böyle bir teşbihin mümkün olmadığına delalet etmektedir. Çünkü kum fırtınasında veya diğer zamanlarda oluşan hortumlar toz renginde yani gri, koyu kahverengi ya da siyah renkte olurlar. Nitekim Yazarın makalesinin sonuna derç ettiği kum fırtınasına ait iki renkli fotoğrafta bu durum açıkça görülmektedir.

Yazarın bu yorumuna getirdiği şu delil ise iddiasını ispat etmekten çok uzaktır: “Nitekim ileride gelecek bir rivâyette de fırtına esnasında oluşan hortumlar kuşların hortumlarına (وَجَرَجَتْ عَلَيْهِمْ طَيْرٌ مِّنَ الْبَحْرِ لَهَا خَرَاطِيمٌ، كَأَنَّهَا الْبَلْسُ شَبِيهَةٌ بِالْوُطُوطِ خُمْرٌ وَسُودٌ) benzetilmektedir.” Bu ifadede “kuşların hortumları” ibaresi yanlıştır. Çünkü Arapçada bu kelime sadece fil için kullanıldığında böyle bir çeviri doğrudur. Bunun insandaki karşılığı burun, kuşlardaki karşılığı gagadır. Bu kelimenin “çabuk sarhoş eden içki ve çoğul olarak kullanıldığında (الْخَرَاطِيمُ) bir kavmin söz sahibi olan ileri gelenleri” gibi anlamları da vardır.⁵³ Bir doğa olayı olan hortumla kuş gagasının birbirine benzeyen hiçbir yönü olmadığı için böyle bir teşbihin mümkün olmayacağına yukarıda değinmiştik. Üstelik Arapça metinde bu iddiayı nakzeden unsurlar mevcuttur.

Bunlardan ilki الْبَلْسُ kelimesidir. Sonuna ن/nûn harfi ilave edilerek الْبَلْسَانُ⁵⁴ diye de kullanılan bu kelimenin bağlama uygun olan manasının الْزُرُورُ/sığırık kuşu⁵⁵ olduğu söylenmiştir. Bundan sonra kuşun benzetildiği ikinci bir teşbih olduğuna göre buradaki teşbihin farklı olması gerekir ki bu da gagaların birbirine benzetildiği bir teşbihtir. Başka bir deyişle sığırık kuşunun gagası uzun olduğu için deniz tarafından gelen bu kuşların gagalarının uzun olduğu bu teşbihle ifade edilmiştir. Dolayısıyla zikredilmeyen muzafın takdiriyle cümle şöyledir: “ كَأَنَّهَا أَيُّ كَأَنَّ خَرَاطِيمِ الطَّيْرِ خَرَاطِيمِ الْبَلْسِ / Sanki o kuşların gagaları sığırık kuşlarının gagaları gibidir.”

İkinci unsur الْوُطُوطُ kelimesidir. Firûzâbâdî’nin (ö. 817/1415) *el-Kâmûsü’l-muḥîṭ* adlı eserini tercüme eden Mütercim Âsım Efendi (1755-1820) bu kelimeyi şu şekilde açıklar: “Ve dağ kırılgacı envâından bir nev’a denir, ebâbîl kuşu dedikleridir.”⁵⁶ Bu ifadeden Fil Olayı’ndan sonra görülen ya da tavsif edilen kuş türüne “Ebâbîl” adının verildiği anlaşılmaktadır ki bu da Fil Olayı’nı anlatan şiirlerde geçen *ṭayr* kelimesinin kuş manasında kullanıldığına dair bir başka delildir.

Üçüncü unsur aynı ifadenin başka kaynaklarda rivayet edilen bir varyantında yer alan şu ek bilgidir: “فَقَالَ شِمْرٌ: مَا يُعْجِبُكُمْ مِنْ طَيْرٍ خَمَلٍ جَنَّبَهَا اللَّيْلُ إِلَى مَسَاكِينِهَا” / Şimr dedi ki: Gecenin

⁵³ İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, 12/173-174.

⁵⁴ “البلس” وقد يقال فيه بزيادة نون. وفيه: بعث الله الطير على أصحاب الغيل “كليلسان” قال عباد: أظنها الزراير el-Fettenî, *Mecma’u’l-bihârî’l-envâr fî ġarâibi’l-tenzîl ve leṭâifi’l-aḥbâr* (Haydarabad: Matba’atü Meclisi Dâireti’l-Ma’ârifî’l-‘Usmâniyye, 1387/1967), 1/212.

⁵⁵ “بعث الله الطير على أصحاب الغيل كليلسان” قال عباد بن موسى: أظنها الزراير İbnu’l-Eşîr, Ebû’s-Se’âdât Mecdüddîn el-Mübârek b. Esîrüddîn eş-Şeybânî el-Cezerî, *en-Nihâye fî ġarîbi’l-ḥadîsi ve’l-eşer* (Beyrut: el-Mektebetü’l-İlmiyye, 1399/1979), 1/152; İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, 6/30.

⁵⁶ Mütercim Âsım Efendi, *el-Okyânüsü’l-başıṭ fî tercemeti’l-Kâmûsi’l-muḥîṭ*, Yayına Hazırlayan: Mustafa Koç, Eyyüp Tanrıverdi (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2003), 4/3225.

yuvalarına sevk ettiği sessiz kuşların neyine hayret ediyorsunuz?”⁵⁷ Bu ibarede *ṭayr* kelimesinin ikinci sıfatı olan cümle, kuşların geceleyin yuvalarına döndüklerini anlatmaktadır. Böyle bir eylemin bulut veya kasırga için söz konusu olamayacağı herkesin malumudur.

2-Yazarın “كَأَنَّ مَنَاقِيرَ هَا الْعَنْدَمِ” cümlesini yorumlarken dile getirdiği ikinci ihtimal ise “bu ifadelerin ‘Abdulmuṭṭalib’in şiirinin orijinalinde yer almayıp, rivayet sırasında değiştirilmesi veya düzenlenmesiyle ortaya çıkmış olmasıdır.”⁵⁸ Yazar bu ihtimalden söz ederken sadece bu tek cümle ile yetinmiş ve iddiasına herhangi bir delil getirmemiştir. Dolayısıyla bu sözün “Yazarın delil olarak getirdiği beyitler, şiirin orijinalinde yer almayıp rivayet sırasında değiştirilmiş veya düzenlenmiştir” iddiasından hiçbir farkı yoktur. Çünkü her iki iddianın da doğruluğunu ispat edecek bir delil mevcut değildir. Böylece Yazar iddiasını ispat edemediği gibi tezine delil olarak getirdiği beyitlerin sübutunu da şüpheli bir konuma düşürmüş olmaktadır.

2.1.2. İkinci Şiir

‘Abdulmuṭṭalib’e nispet edilen ikinci şiir şudur:⁵⁹

وَكَاَنَّ ذُو الْعَرْشِ بِنَا رَجِيماً ... أَيْدَنَا وَأَهْلَكَ الظُّلُومَا
بِالطَّيْرِ تَرْمِيهِمْ جُثُومَا ... بِمُرْسَلَاتٍ سَوَّمَتْ تَسْوِيماً
قَذَفَتْ إِلَيْهِمُ الْعَايِرَ الْمَرْجُومَا ... فَأَصْنَبُحُوا وَفِيْلَهُمْ رَمِيماً

Arş’in Sahibi bize merhametlidir

Bizi destekledi ve çok zulmeden zalimi yok etti

Onları [öldürüp] yere yapıştırmak için [taş] atan kuşlarla

Hedefi tam on ikiden vuran gönderilenlerle

Yahudilerin zina edip de recmedilene taş atmaları gibi

Akabinde onlar Fil’leri çürüyüp lime lime olmuş bir halde sabahladılar

Yazarın ikinci beyitteki الطَّيْرِ kelimesini iddiasına uygun bir şekilde bulut diye tercüme ettiği çevirisinin tamamı şöyledir:

“Arşin sahibi bize acıdı... Bizi destekledi ve zalimi helak etti”

“Onlara avuç dolusu taş atan bulutla.... Atılanlar hedeflerine isabet ediyordu”

“Yahudilerin zina edeni taşladıkları gibi... filleri tefessüh etmiş olarak sabahladılar”

İkinci beytin çevirisi doğru kabul edildiği takdirde Yazarın ispat etmek istediği teziyle çelişen bir durum ortaya çıkmaktadır. Şöyle ki: Yazar makalesinin başında Fil Olayı’nın sıradan bir olay olduğunu yani normal şartlar altında gerçekleştiğini söylemiş; daha sonra bunun yanlış

⁵⁷ Ebû Nu’aym, Ahmed b. ‘Abdullâh b. Ahmed el-İsbehânî, *Delâ’ilu’n-nübüvve*, nşr. Muhammed Ravâs Kal’acî, ‘Abdubberr ‘Abbâs (Beyrut: Dâru’n-Nefâ’is, 1406/1986), 1/144; Ebu’l-‘Abbâs Ahmed b. ‘Alî Huseynî el-Makrîzî, *İmtâ’u’l-esmâ’*, nşr. Muhammed ‘Abdulhamîd Nemîsî (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1420/1999), 4/70.

⁵⁸ Apaydın, “Tayr-Bulut İlişkisi ve Fil Süresinin Anlamı”, 488.

⁵⁹ Nu’ mân b. Muhammed, *el-Menâkıb ve’l-Meşâlib*, 47; Apaydın, “Tayr-Bulut İlişkisi ve Fil Süresinin Anlamı”, 488.

algı ve rivayetlerle mucizevi bir surete çevrildiğini belirtmişti. Oysa bu çevirideki “Atılanlar hedeflerine isabet ediyordu” ifadesi, söz konusu iddiayı çürütmektedir. Çünkü ortada mucizevi bir durum olmadığı takdirde bir kasırganın askerlerin büyük bir kısmını kafalarına tam isabet eden taşlarla öldürmesi imkân dâhilinde değildir. Böyle bir varsayım kabul edildiği takdirde o zaman zorunlu olarak bu olayın mucizevi bir surette meydana geldiğini kabul etmemiz gerekir. Ayrıca insanı öldürecek büyüklükteki taşları havaya kaldırıp yukarıdan insanların kafasına indirecek hızda esen bir rüzgâr, onları başlarına taş yağdırarak değil de uçurup bir yerlere savurmak suretiyle öldürdü. Dolayısıyla bu olayın normal şartlar altında Yazarın tasvir ettiği şekilde gerçekleştiği farz edilirse o takdirde askerlerin başlarına isabet eden taşlarla öldüğünü açıklamak imkânsız hâle gelir. Taşların atılması kuşlara isnat edildiği takdirde bu olayın mucizevi bir surette vaki olduğu kabul edilmiş olur ve taşların tam isabetle askerlerin kafasına düşmesi kolayca izah edilebilir. Çünkü bu durumda gerçek fail Allah’tır; fiil, mecaz-ı aklî⁶⁰ yoluyla sebep konumunda olan kuşlara isnat edilmiştir.

Yazar sözlerinin devamında “İbn Mes’ûd’dan nakledilen bir haberden hareketle yukarıdaki şiirde yer alan “مرسلات” kelimesiyle rüzgârın kastedildiğini” belirtmektedir. Câmî/kapsamlı bir kelimenin herhangi bir metindeki manasını alıp her bağlamda aynı manaya geldiğini söylemek doğru değildir. Bağlamın ya da ibarenin farklı olması, mananın da farklı olması sonucunu doğurur. Burada da aynı durum söz konusudur. Zira بِمُرْسَلَاتٍ [gönderilenler/atılanlar] kelimesinden sonra gelen ve onun sıfatı olan سَوْمَتْ تَسْوِيمًا [hedefi tam on ikiden vuran] vasfı, rüzgâra değil ancak taşlara isnat edilebilir. Bu cümlemin başındaki fiilin meçhul/edilgen formu ile okunması da muhtemeldir. O zaman “tam olarak damgalanmış/işaret konulmuş” manası ortaya çıkar ki bu sıfat yine rüzgâr için değil taşlar için uygun olan bir vasıftır ve atılan taşların Allah katında hangi askere atılacağına takdir edildiğini ifade eder.

2.1.3. Üçüncü Şiir

‘Abdulmuṭṭalib’e nispet edilen üçüncü şiir şudur:⁶¹

هُوَ الَّذِي إِذْ رَكِبُوا الْجَلِيلَ ... صَبَّ عَلَى أَبْرَهَةَ السَّجِيلِ
وَالطَّيْرُ مِنْ فَوْقِهِمْ مَثُولا ... فَأَمْطَرَتْهُمْ مَطَرًا وَبَيْلا
فَوَقَعُوا صَعَرَ الرُّؤُوسِ مَيْلا ... كَالرُّزْغِ يُلْفِي رَأْسَهُ مَأْكُولا

O Allah ki onlar büyük [bineklere] bindikleri zaman

Ebrehe’nin üzerine sicil/sert taş yağdırdı

Onların üzerinde kuşlar beliriverdi

⁶⁰ “Mecaz-ı Aklî, bir alaka sebebiyle, fiilin failinden başkasına isnat edilmesi ve bu isnadın hakiki olmasına mâni bir karinenin bulunmasıdır. Bu tariftten anlaşılıyor ki isnat hakikî ve mecazî (aklî) olmak üzere iki çeşittir. Mesela “جاء علي” - Ali geldi” ve “أحمد قائم” - Ahmed ayakta” cümlelerinde gelme işi Ali’ye, ayakta durma işi Ahmed’e isnat edilmiştir. Bu işleri yapan kişiler, bizzat o şahıslar olduğundan her iki cümledeki isnat da hakikîdir. Aynı şekilde bir Müslümanın “أنبت الله الرزغ” - Allah ekini yetiştirdi.” sözündeki isnat da hakikîdir. Ancak yine bir Müslümanın “Bahar ekini yetiştirdi” - أنبت الربيع الرزغ” sözündeki isnat mecazidir. Çünkü Müslümanın inancında ve hakikatte ekini yeşertip büyüten sadece Allah’tır. Bahar mevsimi ise sadece ekinin büyüme zamanıdır. Bu mecazda alaka zaman, karine-i mâniya ise bahar mevsiminin ekini yetiştirme gibi bir fiilden aciz ve uzak olmasıdır.” Bkz. Hikmet Akdemir, *Belâgat* (İstanbul: Nizamiye Akademi Yayınları, 2016), 210.

⁶¹ Nu’ mân b. Muhammed, *el-Menâkıb ve’l-Meşâil*, 47; Apaydın, “Tayr-Bulut İlişkisi ve Fil Süresinin Anlamı”, 489.

Kuşlar onlara iri taneli şiddetli bir yağmur yağdırdı

Bu nedenle onlar başları yana eğilmiş bir hâlde yere serildiler

Başı yenmiş ekin gibi

Yazarın dediği gibi burada iri taneli yağmur benzetmesiyle siccîlin etkisine vurgu yapılmıştır. Bu teşbih taşların yağmur gibi yukarıdan geldiğini ifade ederken aynı zamanda *ṭayr* kelimesinin kuşlar anlamında kullanıldığına da delalet etmektedir. Zira fırtınanın yerden kaldıracığı hatta kaldıramayıp sürüklediği taşların askerlere isabet etmesi böyle tasvir edilemez. İkinci beytin başındaki cümlemin farklı bir rivayette gelen “وَالطَّيْرُ صَفَا فَوْقَهُمْ جُلُولا” cümlesinin kuşlara delaleti daha açıktır. Çünkü bu cümlede “saf halinde dizilmiş bir şekilde” veya “kanatlarını açıp çırpmadan süzülerek”⁶² manasını ifade eden صَفَا kelimesinin bulut ya da fırtınayı değil de kuşları tasvir ettiği aşîkârdır. Yazar bu ayrıntıya değinmemiştir.

2.1.4. Dördüncü Şiir

‘Abdulmuṭṭalib’e nispet edilen dördüncü şiir şudur:⁶³

أَلْحَمْدُ لِلَّهِ الْأَعْظَمِ ... أَيْدِنَا الْيَوْمَ رُخُوفَ الْأَشْرَمِ
بِالنَّصْرِ وَالرَّيْحِ وَطَيْرِ حَوْمٍ ... تَرْمِيهِمْ بِالْجَنْدَلِ الْمُسَوِّمِ

En büyük ve en yüce olan Allah'a hamdolsun ki

Bugün bizi [Ebrehe] el-Eşrem'in kalabalıklarına karşı destekledi

Yardımla, rüzgârla ve sürü sürü kuşlarla

Hedefine tam isabet eden taşlar atan kuşlarla

Yazar bu iki beytin çevirisini yapmadan toplu olarak şu şekilde mücmel bir manasını vermekle yetinmiştir: “Şiirde ‘Abdulmuṭṭalib, Fil Ordusu’na karşı kendilerine yardım eden Allah’a hamd etmekte ve bu yardımın ‘adrese teslim’ şeklinde niteleyebileceğimiz “الْجَنْدَلِ” (taş) atan rüzgâr ve “طير” ile gerçekleştiğini ifade etmektedir. Bu şiirde de “طير”, rüzgârla beraber fonksiyon icra eden bir olgu olarak tarif edilmekte ve bu ikilinin olayın müsebbibi olduğu bildirilmektedir.”⁶⁴

Görüldüğü gibi Yazar bu beyitleri yeteri kadar tahlil etmemiş ve طير kelimesiyle ne kastedildiğini açıkça belirtmeden “rüzgârla beraber fonksiyon icra eden bir olgu” diyerek oldukça muğlak bir tarif yapmıştır. Yazarın önceki beyanlarını dikkate alarak bu kelimenin bulut manasında kullanıldığını farz edersek o takdirde taş atma işini beyitte zikri geçen rüzgâr kelimesine değil buluta isnat etmemiz gerekir. Çünkü çeviride de görüleceği gibi تَرْمِيهِمْ بِالْجَنْدَلِ cümlesi, طير kelimesinin ikinci sıfatıdır. Ayrıca ikinci beytin sonunda taşın sıfatı olarak

⁶² Halîl b. Aḥmed, Ebû ‘Abdurrahman Ḥalîl b. Aḥmed el-Ferâhîdî, *Kitâbu'l-‘ayn*, nşr. Mehdî el-Maḥzûmî, İbrahim Sâmîrâ’î (Beyrut: Mektebetu'l-Hilâl, t.y.), 7/88; İbn Dureyd, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen b. Dureyd el-Ezdî, *Cemheretu'l-luğa*, nşr. Remzî Munîr Ba’lebekkî (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1408/1987), 1/148; Ebû Mansûr Muhammed b. Aḥmed b. Herevî el-Ezherî, *Tehzîbu'l-luğa*, nşr. Muhammed ‘Avd Mer’ab (Beyrut: Dâru İhyâi’t-Turâşî’l-‘Arabî, 2001), 12/83.

⁶³ Nu’ mân b. Muhammed, *el-Menâkıb ve'l-Mesâlib*, 47; Apaydın, “Tayr-Bulut İlişkisi ve Fil Sûresinin Anlamı”, 489.

⁶⁴ Apaydın, “Tayr-Bulut İlişkisi ve Fil Sûresinin Anlamı”, 489.

zikredilen الْمَسْوَم kelimesi -ki Yazar bunu doğru bir şekilde “adrese teslim” diye Türkçeye çevirmiştir- daha önce değindiğimiz gibi failin rüzgâr değil kuşlar olduğunu teyit etmektedir. Yazarın tezini nakzeden önemli diğer bir husus, طير kelimesinin birinci sıfatı olan حوم kelimesidir. Sözlüklerde bu kelimeye yüklenen anlamları şu şekilde sıralayabiliriz:⁶⁵

1-Bine kadar ya da sayı sınırı olmadan çok sayıda deve veya başka hayvanlardan oluşan büyük sürüye [الْفَطِيحُ الصَّخْمُ] الْحَوْمُ/الْحَوْمُ denir.

2-“Çok sayıda deve/إِبِلٌ حَوْمٌ” tamlamasında olduğu gibi özellikle hayvan cinsinden olan kelimelere sıfat olarak getirildiğinde “çok” manasını ifade eder. Dolayısıyla bu kelime, Arapçada السحاب gibi bulut anlamına gelen kelimeler için kullanılmaz. Bulut için bu manada kullanılan sıfat, الكثير ya da الكثيف kelimesidir.

3-Kelimenin üçüncü bir anlamı حَم fiilinin ism-i faili olarak kazandığı manadır. Söz konusu fiil, devenin susaması sebebiyle suyun etrafında dönmesini veya kuşun havada daireler çizerek uçuşmasını ifade etmektedir. Fiilin ism-i faili olan الْحَائِمُ formunun çoğulu olan الْحَوْمُ ya da الْحَوْمُ kelimesi, beyitteki bağlama çok uygun olacak şekilde kuşların belli bir hedef etrafında dönerek uçmalarını tasvir etmektedir. Bu üç manayı birden dikkate aldığımızda طير حوم tamlamasını şu üç seçeneğin dışında başka bir manaya hamletmek mümkün değildir: “Büyük sürü halindeki kuşlar, çok sayıda kuş, havada daireler çizerek uçan kuşlar.”

Görüldüğü gibi Yazar, طير kelimesinin anlamını belirlemede çok önemli bir vasıta olan حوم kelimesine hiç değinmemiştir. Yukarıda zikredilen üç anlamdan hiçbiri, bulut veya benzeri havada uçan nesneler için kullanılamayacağına göre bu cümle, Yazarın tayr’a kuş manası dışında yüklediği bütün anlamların geçersiz olduğunu net bir şekilde ortaya koymaktadır.

2.2. ‘Amr b. el-Vahîd b. Kilâb’a Nispet Edilen Şiir

“Fil Vakası hakkında tespit edebildiğimiz en eski şiirlerden bir başkası da ‘Amr b. el-Valîd b. Kilâb tarafından Fil Ordusu’na kılavuzluk ederek ihanet ettiğini düşündüğü Nufeyl b. Hâbib’i yermek için söylediği rivâyet edilen şu şiirdir” diyen Yazar, haklı olarak şiirin çeşitli sebeplerden dolayı aslına uygun olarak tespit edilemediğinden yakınmaktadır. Esasen bu yakınma, Yazarın ananevi bir senetle Fil Olayı’nı gören ya da duyanlara kadar dayanan manevi mütevatır derecesindeki rivayetleri nakleden çok daha güvenilir ilk dönem Tefsir ve Siyer kaynaklarına bedel ne kadar çürük bir dala tutunduğunun itirafıdır. Yazar bu zımnî itirafın ardından söz konusu şiirden “iddiasına mesnet teşkil edeceğini” düşündüğü şu beyitleri zikretmiştir.⁶⁶

أَمِيرُهُمْ رَجُلٌ مِنَ الطَّيْرِ لَمْ يَكُنْ ... نِقَافاً لَهَا مِنَ الْجَارَةِ وَكَفَتْ
كَأَنَّ شَابِيبَ السَّمَاءِ هَوِيَّةٌ ... وَقَدْ أَشْعَلَتْ بِالْمَجْلِبِينَ النَّفَافِ
تَدْفُهُمْ مِنْ خَلْفِهِمْ وَأَمَامِهِمْ ... وَعَارَضَهُمْ فَوْجٌ مِنَ الرِّيحِ قَاصِفٌ

⁶⁵ Hâlib b. Ahmed, *Kitâbu'l-‘ayn*, 3/314; İbn Dureyd, *Cemheretu'l-luğa*, 1/574; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 12/162; Mütercim Âsım Efendi, *el-Okyânüsü'l-basîti fi tercemeti'l-Kâmûsi'l-muhîti*, 5/4939-4940.

⁶⁶ İbn Hâbib, Ebû Ca'fer Muhammed b. Hâbib el-Bağdâdî, *el-Munemmak fi ahbâri Kureys*, nşr. Hürşid Ahmed Fârûk (Beyrut: 'Âlemü'l-Kütüb, 1405/1985), 77-78; Apaydın, “Tayr-Bulut İlişkisi ve Fil Süresinin Anlamı”, 490.

قُلْنَا الْمُعَمَّسَ يَوْمًا ثُمَّ لَيْلَتُهُ ... فِي عَالِجِ كُنُوجِ النَّيِّبِ وَالْبَقَرِ
 حَتَّى رَأَيْنَا شُعَاعَ الشَّمْسِ تَسْتُرُهُ ... طَيْرٌ كَرَجَلٍ جَرَادٍ طَارَ مُنْتَشِرٌ
 يَرْمِينَنَا مُقْبَلَاتٍ ثُمَّ مُدْبِرَةٌ ... بِحَاصِبٍ مِنْ سَوَادِ الْأُفُقِ كَالْمَطَرِ
 وَأَشْعَلَ الْخَبَشَ لَا تَلْوِي عَلَى أَحَدٍ ... وَعَارَضَتْنَا زُخُوفُ الرِّيحِ عَنْ يُسْرِ
 كَبًّا لِأَذْفَانِنَا وَالرِّيحُ تَذْبُرُنَا ... لَا نَنْفِي الشَّرَّ مِنْ رِيحٍ وَلَا حَجَرٌ
 قَزَلٌ مِمَّا شَدِيدٌ لَا طِبَاحَ بِهِ ... وَمَاتَ أَكْثَرُ ذَلِكَ الْجَيْشِ بِالْغَسْرِ
 كَأَنَّهُمْ نَجَلَاتُ الضَّأْنِ نَائِمَةٌ ... وَبِالْمُتُونِ مِنَ الْخُبُثَانِ كَالدُّبُرِ

Şayet muktedir olursan beni cezalandırman sana neyi düşündürür

Ey el-Vahîd'in oğlu, alametlerden ve ibretlerden?

Bir gün ve o günün gecesinde Muğammes'te dinlendik

Yaşlı develerin ve sığırların seslerine benzeyen gürültüler arasında bir kum yığımında

Sonunda güneş ışınlarını örttüğünü gördük

Yayılarak uçan çekirge sürüsüne benzeyen kuşların

Atıyordu o kuşlar bize, önümüzden gelerek sonra arkamızdan dolanarak

Siyah ufuktan yağmur gibi taşları

Habeşliler dağıldı birine dönüp bakmadan

Derken karşımıza şimalden/kuzeyden esen çeşit çeşit rüzgârlar çıktı

Rüzgâr debûr/mağrib yeline dönüşüp bize [batıdan vururken] yüzükoyun yere kapaklandık

Ne rüzgârın ne de taşların şerrinden korunabiliyorduk

Bizden güçlü kimselerin bile takati kesilircesine ayakları kaydı/yerden kesildi

Bu ordunun büyük bir kısmı işte böyle zor şartlar altında ölüverdi

Sanki onlar uyuyan koyun yavruları

Sırt sırta verip [uyuyan kuzular, oysa onlar], sırtüstü yere yıkılmış Habeşliler

Şiirin toplu manasını veren Yazar, ilk beyte değinmemiştir. Şiirde Fil Olayı'ndan söz edildiğine göre bu beyitteki "ibretler" ve alamet manasındaki "ayetler"⁶⁹ ifadesi, olayın sıra dışı bir hadise olduğuna delalet etmektedir.

Yazarın değinmediği ikinci önemli husus, üçüncü beytin sonundaki teşbihtir. Bu teşbihte *taýr*, yayılarak uçan çekirge sürüsüne benzetilmiştir. Yazar söz konusu teşbihin geçtiği üçüncü beyti ve onun akabindeki dördüncü beyti şu ifadeleriyle açıklamaktadır: "Sabah olunca güneşin ışıklarını örten çekirge sürüsü gibi yayılmış bir " طير " gördük. Ufkun karanlığından döne dolaşa (önümüzden ardımızdan) üzerimize yağmur gibi toz-taş-toprak (حاصب) atıyordu."

⁶⁹ Hâfîl b. Aḥmed, *Kitâbu'l-'ayn*, 8/441; İbn Dureyd, *Cemheretu'l-luğa*, 1/251.

Açıkça belirtmese de bu beyanıyla Yazarın *tayrı* “toz-taş-toprak yağdıran bulut olarak değerlendirdiği anlaşılmaktadır. Ancak Yazarın burada görmezden geldiği ya da göz ardı ettiği husus, Arapçada böyle bir teşbihin kullanılıp kullanılmadığıdır. Başka bir deyişle “Araplar bulutu çekirge sürüsüne benzetirler mi? Ya da çekirge sürüsüne neyi benzetirler?” gibi sorulara cevap aramamıştır. Oysa bu iki soru, herkesin şu şekilde kolayca cevaplayacağı türdendir: “Araplar bulutu çekirge sürüsüne benzetmezler. Arapçada böyle bir teşbihi görmek mümkün değildir. Onlar alet edevat, eşya, insan, hayvan, kuş gibi sayılabilen varlıkların çokluğunu, izdiham içinde dalgalanmalarını ve etrafa yayılmalarını çekirge sürüsüne benzetirler.” Arapçada bu tür teşbihler için pek çok örnek mevcuttur. Bunlardan birkaç tanesini şöyle sıralayabiliriz:

1-Kamer 54/7. ayette mahşerde dirilerek kabirlerinden çıkan insanların çokluğu, kalabalıklar hâlinde sağa-sola dalgalanır gibi hareket etmeleri ve etrafa yayılmaları, şiirdeki aynı teşbih ile “كَأَنَّهُمْ جَرَادٌ مُّنتَشِرٌ/Sanki onlar yayılmış çekirgelerdir” diye ifade edilmiştir.⁷⁰

2-Bu teşbih o kadar yaygındır ki “جَاءَ الْقَوْمُ كَالْجَرَادِ الْمُسْبِلِ/Topluluk yayılan çekirgeler gibi geldi” deyimini darb-ı mesel olmuştur.⁷¹ Bu cümleden sadece failinin farklı oluşuyla ayrılan aynı manadaki şu cümle de meşhurdur: “جَاءَ جَيْشُ الْجَرَادِ الْمُسْبِلِ/Yayılan çekirgeler gibi bir ordu geldi.”⁷²

3-Şu beyitte nereden geldiği ve nereye gittiği bilinmeyen çok sayıdaki ok, çekirgelere benzetilmiştir:⁷³

إِذَا انْتَسَبُوا قُوَّتَ الرِّمَاحِ أَتَتْهُمْ ... عَوَائِدُ نَبْلِ الْجَرَادِ تُطِيرُهَا

Mızrakların menziline çıktıklarında gelir onlara, [zira kurtuluş yok!]

Çekirgeler gibi, uçurduğumuz kimin attığı bilinmeyen başıboş pek çok ok

4-Şu beyitte erkeklerden oluşan bir grubun (سِرْبٌ) fertlerinin çokluğu çekirgelere benzetilmiştir:⁷⁴

قَلَمَ يَنْتَبِهْ حَتَّى أَحَاطَ بِظَهْرِهِ ... جَسَابٌ وَسِرْبٌ كَالْجَرَادِ يَسُومُ

Ayıkmadı o, sonunda arkasını çepeçevre kuşatıverdi

Çok sayıda mensubu olan bir erkek grubu, başıboş dolaşan çekirgeler gibi

Örnekleri çoğaltmak mümkündür. Ancak bu kadar yaygın olarak kullanılan böyle bir teşbihin örnekleri arasında bulutun çekirgelere benzetildiği bir cümleye rastlamak imkânsızdır. Dolayısıyla *tayrın* yayılan çekirgelere benzetildiği bu teşbih, tek başına yazarın iddiasını tamamen çürütmeye yetecek kuvvetli bir delildir.

⁷⁰ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4/432; Ebussu'ûd el-İmâdî, *İrşâdül-aklî's-selîm*, 8/168.

⁷¹ Ebü'l-Faḍl Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm el-Meydânî, *Mecma'u'l-emâsîl*, nşr. Muhammed Muhyiddîn 'Abdülhamîd (Beyrut: Dâru'l-Ma'rîfe, t.y.), 1/165.

⁷² Ezherî, *Tehzîbu'l-luğa*, 1/274.

⁷³ Halîl b. Ahmed, *Kitâbu'l-ayn*, 7/306; İbn Dureyd, *Cemheretu'l-luğa*, 2/1086.

⁷⁴ Ezherî, *Tehzîbu'l-luğa*, 4/194.

2.3.2. İkinci Şiir

Yazarın Nufeyl b. Hâbîb'e isnat edilen şiirler arasından seçerek naklettiği diğer beyitler şöyledir:⁷⁵

حَمِدْتُ اللَّهَ إِذْ أَبْصَرْتُ طَيْرًا ... وَسَقَى حَجَارَةً تُسْقِي عَلَيْنَا
وَأَمْطَرَنَا بِلَا مَاءٍ وَلَكِنْ ... عَذَابُ نَعِيمَةٍ أَرَدَفُنْ حَيْنًا
فَكُلُّ النَّاسِ يَسْأَلُ عَنْ نُفَيْلٍ ... كَأَنَّ عَلَيَّ لِلْحَبْشَانِ دَيْنًا

Kuşları gördüğüm zaman Allah'a hamdettim

Onlar üzerimize atılan taşları attı

Üzerimize susuz yağmur yağdırdı ancak

İntikam azabı ardında helak bıraktı

İnsanların hepsi Nüfeyl'i soruyor

Sanki benim Habeşlilere bir borcum var

Yazar bu beyitleri naklettikten sonra birçok kaynakta şiirin farklı varyantlarının bulunduğunu belirtmiş ve örnek kabilinden onlardan birkaçını zikretmiştir. Zikredilen bütün varyantlarda "Allah'a hamd/dua etmek, Allah'tan ya da atılan taşlardan korkmak manası mevcuttur. Bunun yanı sıra *tayrın* taş attığını/yağdırdığını" beyan eden cümleler, aynı manaya gelen farklı lafızlarla ifade edilmiştir. Dolayısıyla şiirin bütün varyantlarından kuşların taş attığı, gayet açık bir şekilde kolayca anlaşılmaktadır. Buna rağmen yazar, Nufeyl'in gördüğü *tayrın* kuşlar olmadığını ispat sadedinde şunları söylemiştir: "Farklı varyantlarla nakledilen ifadesinde "طَيْر"ı gördüğünde Allah'a hamdetmiştir. Keza, "Üzerimize taş atılacağından / yağacağından korktum" diye çevirebileceğimiz "وَخَفْتُ حَجَارَةً تَلْقَى عَلَيْنَا" ifadesinden de anlaşılacağı üzere Nufeyl, gördüğü şeyin nasıl bir etkiye sebep olacağını anlamıştır. Eğer "طَيْر"ın Nufeyl'in zihninde "kuşlar" anlamına geldiği kabul edilirse bu durumda onun kuşları görmesiyle Allah'a hamdetmesi arasında nasıl bir bağ kurduğunu açıklaması icap ederdi."⁷⁶

Görüldüğü gibi Yazar, "Nufeyl'in gördüğü şey kuşlar olsaydı Allah'a hamdetmesinin sebebini açıklardı" diyerek beyitte geçen *tayrın* kuşlar olmadığını iddia etmekte ve bunun "وَخَفْتُ حَجَارَةً تَلْقَى عَلَيْنَا" ifadesinden kolayca anlaşıldığını söyleyerek bu cümleyi iddiasına delil olarak sunmaktadır. Başka bir deyişle yazarın buradaki delili söz konusu cümledir. Dolayısıyla bu delilin yanlışlığı ispat edilirse temelsiz kalan iddia da kendiliğinden çürütülmüş olacaktır.

Yazar delil olarak kullandığı cümleyi ciddi bir hata yaparak yanlış tercüme etmiş ve iddiasını maalesef bu yanlış çeviriye dayandırmıştır. Şöyle ki: Cümlede حَجَارَةً kelimesi mef'ûl, akabinde gelen cümle ise onun sıfatıdır. Cümlelerin öğelerini bu şekilde doğru tespit ettikten sonra bu cümlelerin "Üzerimize atılan taşlardan korktum" diye çevrilmesi gerektiği aşikârdır. İki çeviri arasında çok büyük fark vardır. Doğru çeviride korkulan şey, atılan taşlar iken yazarın yaptığı yanlış çeviride korkulan şey taşın atılacak olmasıdır ki bu mananın Arapça karşılığı

⁷⁵ İbn Hâbîb, *el-Munemmak fî ahbârî Kureys*, 79; Apaydın, "Tayr-Bulut İlişkisi ve Fil Süresinin Anlamı", 492.

⁷⁶ Apaydın, "Tayr-Bulut İlişkisi ve Fil Süresinin Anlamı", 493.

şöyledir: “جَفْتُ أَنْ تُلْقَى عَلَيْنَا جَارَةٌ” Kısacası Yazar yanlış bir delille yanlış bir sonuca ulaşmıştır. Nufeyl, şiirini düzgün okuyan ve doğru anlayan herkesin kolayca anlayabileceği gibi kuşları gördüğünde onların taş attıklarını, taşların askerleri öldürdüğünü ve bunun bir intikam azabı olduğunu anladığı için Allah’a hamdetmiştir.

2.4. Ebû’s-Şalt’a veya Oğlu Umeyye’ye Nispet Edilen Şiir

Yazar iddiasıyla ilgili olarak bu başlık altında zikrettiği şiir hakkında şöyle bir değerlendirme yapmaktadır: “Şiirde dikkat çeken bir diğer husus ise “طَيْر” ifadesinin geçmemesi, kuşlardan kaynaklanan bir cezalandırmaya yer verilmemiş olmasıdır. Bu da cezalandırma şeklinin olağan dışı bir şey olmadığını gösteren dolaylı bir delil olarak değerlendirilmelidir.”⁷⁷

Yazar şiirde طَيْر kelimesinin geçmemesini kuşlardan kaynaklanan bir cezalandırma olmadığına delil göstermektedir. Oysa bir kısmını yukarıda Yazarın da naklettiği onlarca şiir ve nakilde طَيْر kelimesi zikredilmekte; çok açık ifadelerle bunların taş attığı belirtilmektedir.⁷⁸ Bütün bunları görmezden gelip birkaç şiirde طَيْر lafzı geçmiyor diyerek bunu kuşların olayda yer almadığına delil getirmek, objektif bakış açısından yoksun ön yargılı bir tutumun sonucudur. Kaldı ki bir olayı zikretmemek/sükût etmek farklıdır, onu inkâr etmek ayrıdır. Sükût her zaman inkâr anlamına gelmez. Çünkü sükût etmenin başka sebepleri olabilir. Örneğin bu şiirde Şair, çok meşhur olduğu için herkes tarafından bilindiğini düşünerek malumu ilam kabilinden olmasın diye kuşlardan söz etmeyi zait görmüş olabilir. Dolayısıyla şiirlerde “Fil Olayı’nda taş atan kuşlar yoktu!” gibi açık bir ifade bulunmadığı sürece bu lafzın şiirde yer almaması, kuşların yokluğuna ve cezalandırmanın mucizevi bir tarzda olmadığına delil olamaz. Ayrıca bu şiirde Yazarın nakletmediği ilk dizede “إِنَّ آيَاتِ رَبِّنَا ثَقِيَّاتٌ” *Şüphesiz Rabbimizin ayetleri/mucizeleri parlaktır*” cümlesi, akabinde zikredilen gece ile gündüzün yaratılmasının, filin Mekke’ye doğru yürümesinin engellenmesinin mucize olduğuna doğrudan delil olduğu gibi bu olayda başka mucizelerin varlığına da işaret edebilir.

2.5. Ebû Kays b. el-Eslet’e Nispet Edilen Şiir

Yazar bu başlık altında hadisenin mahiyetini anlattığını söylediği şu beyitleri nakletmiştir:⁷⁹

فَقُومُوا فَصَلُّوا رَبُّكُمْ وَتَمَسَّحُوا ... بِأَرْكَانِ هَذَا النَّبِيِّ بَيْنَ الْأَخَاشِبِ
فَعِنْدَكُمْ مِنْهُ بَلَاءٌ مُصَدَّقٌ ... غَدَاةٌ أَبِي يَكْسُومَ هَادِي الْكَتَائِبِ
كَتَيْبَتُهُ بِالسَّهْلِ تُمَسِّي وَرَجُلُهُ ... عَلَى الْقَادِیَاتِ فِي رُءُوسِ الْمَنَاقِبِ
فَلَمَّا أَتَاكُمْ نَصْرُ ذِي الْعَرْشِ رَدَّهُمْ ... جُنُودُ الْمَلِكِ بَيْنَ سَافٍ وَحَاصِبِ
فَوَلُّوا سِرَاعًا هَارِبِينَ وَلَمْ يُؤْبَ ... إِلَى أَهْلِهِ مَلْحَبِشٍ غَيْرُ عَصَائِبِ

Kalkın, Rabbimize dua edin ve dokunun/yüz sürün

⁷⁷ Apaydın, “Tayr-Bulut İlişkisi ve Fil Süresinin Anlamı”, 494.

⁷⁸ Cahiliye Arap şiirlerinde Fil Olayı’nın nasıl tasvir edildiğine dair daha fazla bilgi için bkz. Özdemir, *Kur’ân’ın Teosentrik ve Antroposentrik Yorumu*, 25-41.

⁷⁹ İbn Hişâm, *es-Sîretu’n-nebeviyye*, 1/59; Apaydın, “Tayr-Bulut İlişkisi ve Fil Süresinin Anlamı”, 494.

Mekke ve Mina dağları arasındaki şu Kâbe'nin rükünlerine
 Sizin başınızda onun [Ebrehe'nin] onayladığı büyük bir bela vardır
 Askerî birliklerin rehberi Ebû Yeksûm'un (Ebrehe'nin) sabahında
 Onun askerî birliği ovada akşamlar. Onun taifesi
 Yüksek dağların tepelerindeki yolların başlarındadır
 Arşın sahibi [Allah'ın] yardımını size geldiğinde geri çevirdi onları
 Melîk [olan Allah'ın] askerleri, toz-toprak ve taşlar arasında
 Bunun üzerine onlar hızla kaçarak gerisin geri döndüler. Dönmedi
 Ailesine, o Habeşlilerden hiçbiri birkaç grubun dışında

Yazar, dördüncü beyitte “onların taş-toprak serpintilerine maruz kaldıkları ve bunun üzerine geri döndükleri anlatılmaktadır” diyerek Fil Olayı'nda kuşların bulunmadığı yönündeki iddiasını sürdürmüş; dördüncü beytin Câhız (ö. 255/869) tarafından nakledilen şu versiyonunun daha doğru görüldüğünü belirtmiştir:

قَلَمَّا أَجَارُوا بَطْنَ عُثْمَانَ رَدَّهُمْ ... جُنُودُ إِلَهِ بَيْنَ سَافٍ وَحَاصِبٍ⁸⁰

Onlar Batınu Nu'mân'ı geçtikleri zaman geri çevirdi onları
 İlah'ın/Allah'ın askerleri, toz-toprak ve taşlar arasında

Yazar yine sathî bir nazarla baktığı beyti iyice tetkik etmediği için askerlerin geri dönüş sebebini, taş-toprak serpintilerine maruz kalmalarına bağlamıştır. Ön yargılı bir tutumu çağrıştıran bu bakış açısından dolayı her iki versiyonda da mevcut olan “رَدَّهُمْ/رَدَّهُمْ جُنُودُ الْمَلِكِ” cümlesine hiç değinmemiştir. Böylece bu cümlede “رَدَّ/geri çevirdi” fiilinin faili olduğu için onların geri dönmesine sebep olan asıl faktörün “Allah'ın askerleri” olduğunu, bunun da istiare yoluyla kuşlara delalet ettiğini görmezden gelmiş; üstelik cümledeki fiili, failden başka bir ögeye (سَافٍ وَحَاصِبٍ) isnat ederek çeviri hatası yapmıştır.

2.6. Ümeyye b. Ebî's-Sâlt'a veya Ebû Kays Şayfi b. el-Eslet'e Nispet Edilen Şiir

Yazar bu başlık altında naklettiği şiirin “فَأَرْسَلَ مِنْ فَوْقِهِمْ حَاصِبًا” diye başlayan beyti üzerinde durmuş ve “onların üzerine ‘حاصِب’ gönderildiği, ‘أَرْسَلَ’ fiiliyle net bir biçimde ifade edilmekte ve burada gönderilen ‘حاصِب’ın Fil sûresindeki ‘طِير’ ile aynı fonksiyonu icra ettiği ve aynı olgunun kastedildiği görülmektedir.”⁸¹ diyerek bu beyitteki حاصِب ile Fil sûresindeki طِير kelimesinin “taş yağdıran bulut” gibi yakın manada kullanıldığını ima etmiştir.

Yazarın bu iki kelimenin aynı olgudan söz ettiğine dair tespiti doğrudur. Ancak her dilde olduğu gibi Arapçada da aynı olgunun veya aynı mananın muhatapların durumuna göre farklı lafız ve üsluplarla ifade edildiğini unutmamak gerekir. Bu iki kelimenin daha önce bahsi

⁸⁰ Câhız, Ebû 'Osmân 'Amr b. Bahr b. Maḥbûb Kinânî Leyṣî, *el-Hayevân* (Beyrût: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1424/2003), 7/118.

⁸¹ Apaydın, “Tayr-Bulut İlişkisi ve Fil Sûresinin Anlamı”, 495.

geçen Nufeyl b. Hâbîb’in şiirinde olduğu gibi Fil Olayı’nın anlatıldığı şiir ve nakillerde bir arada kullanılması, bunların farklı anlam taşıdığını kesin bir şekilde ortaya koymaktadır. Bu delile istinaden burada bir hazfın söz konusu olduğunu söyleyebiliriz. Şair çok meşhur olduğu için olaya vakıf olan muhatapların bu hazfı kolayca takdir edeceğini düşünerek şiirde vezin gibi bazı zaruretlerden dolayı böyle bir ifadeyi seçmiş olabilir. Dolayısıyla söz konusu dizeyi Nufeyl b. Hâbîb’in şiirine muvafık olarak “فَارْسَلْ مِنْ فَوْقِهِمْ طَيْرًا بِالْخَاصِبِ/Onlara üzerlerinden taşlarla [donatılmış] kuşlar gönderdi” diye anlamak mümkündür.

Bu ihtimalin dışında daha kuvvetli bir alternatif daha vardır. O da şudur: Yazarın sûrede geçen kelime ve kavramları açıklarken güzelce izah ettiği gibi الْخَاصِبِ kelimesi, “Toprak taşıyan ya da dolu ve kar taneleri serpiştiren rüzgâr, şiddetli bir şekilde dolu ve kar serpiştiren bulut ve fırlatılan taşlar veya taş-toprak serpiştiren şiddetli rüzgâr”⁸² gibi manalar için kullanılmaktadır. Yazarın sıraladığı bu manalar, kelimenin en çok kullanıldığı mütebadir anlamlardır. Zira bu kelime “taş atmak” anlamındaki الْخَصْبُ mastarından ism-i faildir⁸³ ve dolayısıyla “taş atan”, hatta ok gibi taş benzeyen şeyler atan her şey için kullanılır. Örneğin söz konusu kelime, Cahiliye şairlerinden el-A‘şâ’nın (ö. 7/629 [?]) bir şiirinde geçen, ordusunu övdüğü şu mısradan yukarıdaki manalardan hiçbiri için kullanılmamıştır:

لَنَا خَاصِبٌ مِثْلُ رَجُلٍ الدَّبِي

Bizim çekirge sürüsü misali⁸⁴ piyade askerlerimiz vardır.⁸⁵

Filologlar bu mısradaki خَاصِبٌ kelimesinin şu manalara geldiğini söylerler: Ordu,⁸⁶ ok atan okçular⁸⁷ ve çok sayıda piyade.⁸⁸ Bu örnekten hareketle yukarıdaki şiirde geçen خَاصِبًا kelimesinin “taş atan kuşlar” manasına geldiğini söylemek mümkündür.

Kısaca özetlemek gerekirse yukarıda izah ettiğimiz gibi bazı şiirlerde طير kelimesinin geçmemesi, Fil Vakası’nda kuşların varlığını ret ve inkâr anlamına gelmez. Fil sûresinde olay, fiilin mecazî faili zikredilerek hikâye edilirken az sayıdaki bu tür şiirlerde aynı fail, çeşitli sebeplerden dolayı ya zikredilmemiştir ya da طير manasına hamledilebilecek lafızlarla ifade edilmiştir.

Ayrıca şunu da ifade etmeliyiz ki طير kelimesinin mütebadir denen akla ilk gelen manası kuşlardır. Bu meşhur mananın dışında kullanıldığı zaman hangi anlama delalet ettiğine dair bir karine/delil bulunması gerekir. Ne ayette ne de şiirlerde böyle bir karinenin varlığından söz etmek mümkündür. Şayet böyle bir karine olsaydı kendi dilleriyle nazil olan Kur’an’ı en iyi anlayan ilk muhataplarından bu hususu beyan eden onlarca rivayet kaynaklara intikal ederdi. Böyle bir rivayet mevcut olmadığına göre söz konusu karinenin bulunmadığı ve dolayısıyla Fil

⁸² Apaydın, “Tayr-Bulut İlişkisi ve Fil Süresinin Anlamı”, 485.

⁸³ Halil b. Ahmed, *Kitâbu'l-‘ayn*, 3/123.

⁸⁴ Daha önce değindiğimiz gibi bu teşbih çokluktan kinayedir.

⁸⁵ Halil b. Ahmed, *Kitâbu'l-‘ayn*, 3/124.

⁸⁶ Halil b. Ahmed, *Kitâbu'l-‘ayn*, 3/124.

Sûresindeki طير kelimesinin mütebâdir (kuşlar) manasında kullanıldığı kesinleşmiş olur.⁸⁹ Kur'an'da bazı kavimlerin helâkini anlatan ayetlerde geçen ریح⁹⁰, حاصب⁹¹ gibi kelimelerin bu sûrede kullanılmayıp özellikle طير kelimesinin tercih edilmesi bu manayı teyit etmektedir. Aynı şekilde şiirlerin hemen hemen hepsinde السَّحَابُ، الْعَمَامُ، الْمَزْنُ gibi bulut manasına gelen kelimelerin değil de sürekli طير kelimesinin kullanılması yine bu manayı teyit eden ikinci bir delildir.

2.7. İbn Kays er-Ruqayyât'a Nispet Edilen Şiir

Yazar İbn Kays er-Ruqayyât'ın (ö. 75/694) bir kasidesinden şu iki beyti nakletmiştir:⁹²

كَادَهُ الْأَسْرَمُ الَّذِي جَاءَ بِالْفَيْلِ ... قَوْلَى وَجَيْشُهُ مَهْرُومٌ
وَاسْتَهْلَتْ عَلَيْهِمُ الطَّيْرُ بِالْجَنْدَلِ ... حَتَّى كَانَتْ مَرْجُومٌ

Fil ile gelen Eşrem [dudağı yarık Ebrehe] ona/Kâbe'ye tuzak kurdu

Akabinde kendisi ve ordusu hezimete uğrayarak geri döndü

Kuşlar onların üzerine şiddetli sağanak gibi taş yağdırdı

Sonunda o [ordu] taşlanmış gibi oldu

Şair ikinci beyitte “Bulutun şiddetli yağmur yağdırması gibi kuşlar onların üzerine taş yağdırdı” mealinde güzel bir teşbih yaparak kuşların orduyu taş yağmuruna tuttuğunu açıkça ifade etmektedir. Bu açık ifadeye rağmen Yazar, “الْجَنْدَلُ” ve “الطَّيْرُ” ifadesiyle birleşerek şiddetli bir kum-taş-toprak fırtınasının tarifi yapılmaktadır.”⁹³ diyerek beyti, muhtevasında bulunmayan bir manaya hamletmiştir. Başka bir deyişle الطَّيْرُ kelimesine bulut, الْجَنْدَلُ lafzına “kum-taş-toprak” manasını yüklemiştir. Cümlede teşbih söz konusu olmasaydı ilk yorum doğru olabilirdi. Ancak farzımuhal ilk yorum doğru kabul edilse bile ikinci yorum yine yanlış olacaktır. Çünkü الْجَنْدَلُ kelimesine sözlüklerde “[sapan gibi] taş atma aletlerinde atılacak büyüklükte taş,”⁹⁴ hatta “insan kafası kadar olan kaya”⁹⁵ gibi asla küçücük kum taneciklerine hamledilmeyecek bir mana verilmektedir. Dolayısıyla bu iki kelimedenden yola çıkarak Ebrehe'nin ordusunu helak eden olguyu “bir kum-taş-toprak fırtınası” diye tasvir etmek mümkün değildir. Ayrıca böyle bir fırtına ne literatürde ne de vakıada mevcuttur. Taşın çok az bulunduğu coğrafyalarda kum fırtınalarının gökten sağanak gibi taş yağdırması nasıl izah edilebilir? Yazarın makalesinin sonunda toz bulutu oluşturmuş kum fırtınasına ait iki fotoğrafı “taş yağdıran bulut” diye nitelemek mümkün müdür? Dolayısıyla Yazarın “kum ve toprak/toz fırtınasının” ortasına sûrede ve şiirlerde geçtiği için taş kelimesini sıkıştırması, iddiasını ispat

⁸⁹ Makalenin kapsamına girmediği için değinmediğimiz “Ayetler” (s. 502-504) başlığı altında Yazarın طير kelimesinin bulut manasında kullanıldığını iddia ettiği ayetlerde de aynı durum söz konusudur.

⁹⁰ el-İsrâ 17/59; er-Rûm 30/51; el-Ahzâb 33/9; Fussilet 41/16; el-Ahkaf 46/24; ez-Zâriyât 51/41; el-Kamer 54/19; el-Hakka 69/6.

⁹¹ el-Ankebût 29/40; el-Kamer 54/24.

⁹² İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-nebeviyye*, 1/61; Apaydın, “Tayr-Bulut İlişkisi ve Fil Sûresinin Anlamı”, 495.

⁹³ Apaydın, “Tayr-Bulut İlişkisi ve Fil Sûresinin Anlamı”, 496.

⁹⁴ Hâfîl b. Ahmed, *Kitâbu'l-ayn*, 6/206.

⁹⁵ Ezherî, *Tehzîbu'l-luğa*, 11/171.

için bir delil değil; sadece zihninde kurguladığı olayın tasvirinin vakiya aykırı bir biçimde kelimelere dökülmesinden ibarettir.

2.8. el-Muğîre b. ‘Abdullâh’a Nispet Edilen Şiir

Yazar, el-Muğîre b. ‘Abdullâh b. ‘Umer b. Maḥzûm’un Fil Vakası hakkındaki şu iki beytini nakletmiştir:⁹⁶

أَنْتَ حَبَسْتَ الْفِيلَ بِالْمُعَمَّسِ ... أَهْلَكْتَ أَبَا يَكْسُومَ وَالْمُعَلِّسَ
كَرَدَسْتَهُمْ وَأَنْتَ غَيْرُ مُكَرَّدَسٍ ... تَدْعُهُمْ وَأَنْتَ غَيْرُ مُدْعِسٍ

Sen fili Muğammes’te [Mekke’ye doğru gitmekten] alıkoydun

Ebû Yeksûm’u ve Muğallis’i helak ettin

Onları tepetaklak geri çevirip tardettin Sen ise geri çevrilmezsın

Onları helak ettin Sen ise helak edilmezsin

Bu beytin diğer bazı kaynaklarda farklı versiyonları mevcuttur.⁹⁷ Bu hususa değinmeyen Yazar burada kuşlardan söz edilmemesini iddiasına delil olarak zikretmiştir. Oysa bu beyitlerde aynı zamanda ne buluttan ne de “kum-taş-toprak” fırtınasından söz edilmiştir. Ayrıca kuşların beyitlerde zikredilmeyişinin Yazarın tezine delil olamayacağını daha önce izah etmiştik.

3. Anlatımlar

3.1. Huḫeyl Kabilesinden Bir Adama Nispet Edilen Anlatım

Bu başlık altında Yazar, Fil Vakası’nın mahiyetine dair erken döneme ait bazı anlatımları nakletmiştir. Bunlardan ilki Hz. Osman’ın Fil Olayı’nı sorduğu *Huḫeyl* kabilesinden bir adama aittir. Olayın anlatıldığı metni iktibas eden Yazar metin içindeki “ فَرَأَيْتَ طَيْراً خَرَجْتَ مِنَ الْحَرَمِ فِي ” cümlesinde yer alan “ كل منقار طير منها حجر ” kısmın müdrec/sonradan ilave edilmiş olabileceğini söylemiştir.⁹⁸ Akabinde “Çünkü “ طير ” kelimesinden sonra devam eden metinde rüzgâr ile ilgili anlatımlar bulunmakta, kuşların taş attığına dair bir ifade geçmemektedir.” diyerek iddiasına delil getirmiştir. Ancak bu delil tutarlı değildir. Çünkü:

1-Rüzgârdan söz edilmesi kuşların olmadığı anlamına gelmez.

2-Kuşların taşları atmak için taşıdıkları malum olduğu için bu fiilin ayrıca zikredilmesine gerek olmadığı düşünülebilir.

3-Bu tür metinlere müdahale imkânı varsa bu durumda ilave etme ve eksiltme ihtimali aynı oranda söz konusudur. Başka bir ifadeyle Yazarın ilave edildiğini iddia ettiği kısmın

⁹⁶ İbn İshâk, Ebû ‘Abdullâh Muhammed b. İshâk b. Yesâr el-Muttalibî, *es-Sîre (Kitâbu’s-Siyer ve’l-Meğâzî)*, nşr. Süheyl Zekkâr (Beyrut: Dâru’l-Fikr, 1398/1978), 64; Apaydın, “Tayr-Bulut İlişkisi ve Fil Süresinin Anlamı”, 496.

⁹⁷ Bkz. Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm es-Şa’lebî, *el-Keşf ve’l-Beyân*, nşr. İmam Muhammed b. ‘Âşûr (Beyrut: Dâru İhyâ’i’t-Turâsî’l-‘Arabî, 1422/2002), 10/295; Mâverdi, *en-Nüket ve’l-‘uyûn*, 6/340; Ebû ‘Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmi’ li-ahkâmî’l-Kur’an*, nşr. Ahmed el-Berdûnî-İbrahim el-İftıyyîş (Kahire: Dâru’l-Kütübî’l-‘İlmiyye, 1384/1964), 20/196.

⁹⁸ Apaydın, “Tayr-Bulut İlişkisi ve Fil Süresinin Anlamı”, 499.

eklenmiş olması ne kadar muhtemel ise kuşların taş attığına dair ibarenin metinden çıkarılmış olması da o kadar muhtemeldir.

4-Farzımuhal müdrec iddiası doğru kabul edilse bile bu ilave, o zamandaki üslubu yansıttığı için Fil Olayı'ndan bahseden bütün şiirlerdeki *ṭayr* kelimesinin “kuşlar” anlamında kullanıldığına delalet eder.

3.2. Hırâş (Hıdâş?) b. Umeyye el-Ka'bî'ye Nispet Edilen Anlatım

Yazar bu başlık altında Hırâş (Hıdâş?) b. Umeyye el-Ka'bî'den nakledilen bir rivayeti zikretmiştir.⁹⁹ Rivayette 'Abdulmuṭṭalib'in çok uzaktan gelmekte olan kuşları bahsedilen detaylarda görüp anlatabilmesini mümkün görmemekte ve bunların da yine yukarıdaki rivayette olduğu gibi müdrec olduğunu iddia etmektedir. Oysa kuşlar uzaktan gelmelerine rağmen Mekke'ye çok yakın bir bölgede olan Fil Ordusu'na doğru uçacakları için yaklaşmaları ve yakından görünmeleri mümkündür. Nitekim Yazarın zikrettiği Muḳâtil b. Süleymân (öl. 150/767) tarafından nakledilen bir başka versiyonda yer alan “أزرت على رؤسنا/Başlarımızın üzerinde yükseldiler/uçtular” ifadesi, bu imkânı teyit etmektedir. Yazar yine bu rivayette nakledildiğine göre 'Abdulmuṭṭalib'e kuşların nereye gittiğinin sorulmasını anlamsız bulmaktadır. Hâlbuki kuşların bir azap vesilesi olacağına inanan ve böyle düşünen kimseler için bunların Fil Ordusu'na doğru gidip gitmeyeceklerini tespit etmek açısından bu soru çok anlamlıdır. İki rivayet arasındaki farklılıkları nazara veren Yazar, buradan hareketle Muḳâtil b. Süleymân'ın naklettiği rivayetin 'Abdulmuṭṭalib olayı ile ilgisi olmadığını ileri sürmektedir. Oysa daha önce değindiğimiz gibi olayın özünde bir birlik söz konusu olduktan sonra detaydaki farklılıklar, o olayın aslına zarar vermez ve vukuuna dair şüphe arz etmez.

3.3. İbn 'Abbâs'a Nispet Edilen Anlatımlar

3.3.1. Birinci Anlatım

Yazar İbn 'Abbâs'tan nakledilen dört anlatım zikretmiştir. Bunlardan ilki şöyledir:¹⁰⁰

فَدَعَا اللَّهُ الطَّيْرَ الْأَبَابِيلَ، فَأَعْطَاهَا جَزَاءً سَوْدًا عَلَيْهَا الطَّيْنُ، فَلَمَّا حَادَتْهُمْ رَمَتْهُمْ، فَمَا بَقِيَ مِنْهُمْ أَحَدٌ إِلَّا أَخَذَتْهُ الْحَكَّةُ، فَكَانَ لَا يَحْكُ إِنْسَانٌ مِنْهُمْ جِلْدَهُ إِلَّا تَسَاقَطَ لَحْمُهُ.

Yazar bu rivayete şu şekilde toplu bir mana vermiştir: “Metinde Allah'ın “الطَّيْرَ الْأَبَابِيلَ”i çağırıldığını ve ona üzerinde çamur olan siyah taşlar verdiği, Fil Ashâbı'nın üzerine vardıklarında bu taşları onlara attığı ve onların hepsine isabet ettiği, isabet alanların ise etlerinin parçalanıp döküldüğü anlatılmaktadır.”

Bu çeviriden sonra Yazar şu değerlendirmeyi yapmıştır:

“Metinde “طير”ın “kuşlar” anlamına geldiğini net bir biçimde gösterebilecek ifadeler yer almamaktadır. Dolayısıyla burada öbek öbek bir bulutun Fil Ordusu'nun üzerine taş fırlatmasından bahsedildiği söylenebilir.”

Taş atmasından söz ettiğine göre Yazarın bu bulutu daha önceki beyanlarında geçtiği gibi kum fırtınasından oluşan bir toz bulutu olarak tasavvur ettiğini söyleyebiliriz. Söz konusu

⁹⁹ Apaydın, “Tayr-Bulut İlişkisi ve Fil Süresinin Anlamı”, 500.

¹⁰⁰ Ebû Bekr Ahmed b. Huseyn b. 'Alî Hüsrevcirdî el-Beyhakî, *Delâ'ilü'n-nübüvve*, nşr. 'Abdu'lmu'î Kal'acî (Beyrût: b.y.: Dâru'l-Küttüb'l-İlmiyye, 1408/1988), 1/124; Apaydın, “Tayr-Bulut İlişkisi ve Fil Süresinin Anlamı”, 501.

metinde Yazarın tasavvurunu reddeden ve *ṭayr* kelimesinin kuşlar anlamında kullanıldığını net bir biçimde ortaya koyan ifadeleri şu şekilde sıralayabiliriz:

1-“Allah toz bulutunu çağırması ve ona üzeri çamurla kaplı siyah taşlar vermiştir” cümlesi, olayın mucizevi bir tarzda gerçekleşmediğini, sıradan bir olay olduğunu iddia eden Yazara göre ne anlama gelmektedir? Fırtınaya taş verilmesine gerek var mıdır? Normal şartlarda şiddetli rüzgâr yerdeki toprak ve kumları savurarak önüne katıp götürür. Ayrıca bu ifade, taşların o bölgede bulunmayan özel taşlar olduğuna işaret etmektedir. Nitekim daha önce değindiğimiz gibi Fil süresinde “*siccil*” lafzıyla ifade edilen bu taşlar, Hz. Lût’un kavminin helak edilmesinde gökten yağdırılan taşlarla aynı ismi taşımaktadır.¹⁰¹ Dolayısıyla bu taşların toz bulutuna verilmesinden kuşlara verilmesi daha anlamlıdır ve metindeki anlatıma daha uygundur.

2-Yazarın iddiasının aksine *ṭayr* kelimesinin kuşlar anlamında olduğunu gösteren ikinci açık ifade, “Fil Ashâbı’nın üzerine vardıklarında bu taşları onlara attılar” diye tercüme edilmiş olan “*فَلَمَّا حَازَتْهُمْ رَمْتُهُمْ*” cümlesidir. Zira bu cümlede failin fırtına eşliğinde uzaktan gelen toz bulutu olduğu kabul edilirse o takdirde bu cümleden şöyle bir anlam çıkmaktadır: “Uzaktan kopup gelen fırtına ve onun oluşturduğu toz bulutu, Fil Ordusuna gelinceye kadar yolda topladıkları taşları yerlere bırakmayıp bir şekilde havada tutmuşlar; tam askerlerin olduğu mekâna gelince taşları büyük bir özenle hedeflerine tam isabet edecek şekilde onların üzerine boca etmişler.” Böyle bir tasvirin vakıayla ilgisi olmadığı açıktır. Aynı cümlede mecazi failin kuşlar olduğu ve cezalandırmanın mucize suretiyle tahakkuk ettiği kabul edilirse izah edilmeyecek hiçbir problemin kalmayacağı gün gibi aşikârdır.

3-Aynı rivayetin Yazarın değinmediği başka bir versiyonunda¹⁰² geçen ve daha önce değindiğimiz gibi “kuşun havada kanatlarını açıp çırpmadan süzülmesi”¹⁰³ anlamındaki *صَفَّتْ* fiili, metindeki *ṭayr* kelimesinin kuşlar anlamında olduğunu gösteren an açık ve en kesin delillerden biridir.

3.3.2. İkinci Anlatım

Yazarın İbn ‘Abbâs’tan nakledilen anlatımlardan zikrettiği ikinci rivayete dair değerlendirmesi şöyledir:

“Bu metinde de Allah’ın taşları Fil Ashâbı’nın üzerine göndermesinden ve bu taşların takdir-i ilahi ile belirlenen insanlara isabet etmesinden bahsedilmiş, kuşlara değinilmemiştir.”¹⁰⁴

Bu metinde kuşlara değinilmediği gibi rüzgâr ve buluttan da söz edilmemiştir. Kaldı ki daha önce izah ettiğimiz gibi kuşların zikrinin geçmemesi olayın içinde bulunmadıkları anlamına gelmez. Kısacası burada olayın meşhur olmasından dolayı herkes tarafından bilindiği için mecazi failin zikredilmesine lüzum görülmemiş ve sadece hakiki failin zikriyle yetinilmiştir.

¹⁰¹ Hûd 11/82; el-Hicr 15/74.

¹⁰² Makrîzî, *İmtâ‘u’l-esmâ‘*, 4/82. Fiilin geçtiği cümle şöyledir: *فَلَمَّا حَازَتْهُمْ صَفَّتْ عَلَيْهِمْ ثُمَّ رَمَتْهُمْ*

¹⁰³ Hâil b. Ahmed, *Kitâbu’l-ayn*, 7/88; İbn Dureyd, *Cemheretu’l-luğa*, 1/142; Ezherî, *Tehzîbu’l-luğa*, 12/83.

¹⁰⁴ Apaydın, “Tayr-Bulut İlişkisi ve Fil Süresinin Anlamı”, 501.

Bu değerlendirmede dikkat çeken önemli bir husus da Lâhûti-tarihî okuma ayırımı yapanlara göre şimdide kadar ikinci tür okumaya uygun yorumlar yapan Yazarın burada “takdir-i ilâhî” terkiibini kullanarak ilk defa Lâhûti okumaya uygun bir çeviri yapmış olmasıdır. Yazar, olayın mucize kabilinden vuku bulduğunu çağrıştıran bu ifadeye katılıp katılmadığını açıkça beyan etmediği için “sükût ikrardan gelir” diyerek Fil Vakası’nın sıradan bir olay olarak gerçekleştiğini savunduğu teziyle çelişkiye düştüğünü söylememiz mümkün değildir.

3.3.3. Üçüncü Anlatım

Yazarın İbn ‘Abbâs’tan nakledilen anlatımlardan zikrettiği üçüncü rivayet şudur:¹⁰⁵

فَأَقْبَلْتُ مِنْهُ السَّحَابَةَ مِنْ نَحْوِ الْبَحْرِ حَتَّى أَطْلَنْتُهُمْ طَيْرُ أَبَايِلَ الَّتِي قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ: {تَرْمِيهِمْ بِحَجَارَةٍ مِنْ سِجِّيلٍ} [الفيل: 4] قَالَ: فَجَعَلَ الْفِيلُ يُعْجُ عَجًا {فَجَعَلَهُمْ كَعَصْفٍ مَأْكُولٍ} [الفيل: 5]

“Deniz tarafından bulut benzeri bir şey [belirdi ve bu tarafa doğru] yöneldi. Derken Aziz ve Celil olan Allah’ın ‘Onlara *siccil* cinsinden taşlar atan’ (el-Fil 105/4) sözündeki bölük bölük kuşlar onları gölgeledi. [‘Abdullah b. ‘Abbâs] dedi ki: ‘Akabinde fil, yüksek sesle bağırmaya başladı.’ *Nihayet onları yenilmiş ekin yaprağı hâline getirdi.* (el-Fil 105/5)”

Yazar bu rivayeti değerlendirme sadedinde şunları söylemiştir: “Burada benzetilen şey şiirlerde ‘حاصب’ şeklinde ifade edilen toz-taş-toprak karışımı bulutsu küttedir. Hatta burada ‘حَتَّى أَطْلَنْتُهُمْ طَيْرُ أَبَايِلَ’ ifadeleriyle “طير”ın gölgesinden dahi bahsedilmektedir. Kuşların böyle bir gölge oluşturabilmesi için oldukça fazla sayıda olması gerekir. Basit bir hesapla metrekareye 4 kuş düştüğü kabul edilirse, 1000 metre x 1000 metrelik bir bulutun ordunun üstünü kapattığını düşündüğümüzde en az 4 milyon kuş gerekir ki böyle bir durumda dahi tam bir gölgeden bahsedilemez.”

İlk bakışta Yazarın bu değerlendirmesi makul gibi gözükmemektedir. Ancak metindeki ifadeler ve Yazarın bulut tasviri derinlemesine tahlil edildiği zaman meselenin hiç de iddia edildiği gibi olmadığı kolayca anlaşılabacaktır. Şöyle ki:

1-Metindeki “bulut benzeri” tabiri, Yazarın tasavvurundaki bulutla örtüşmemektedir. Çünkü Yazarın tasvir ettiği bulut esasen bir bulut değil, “toz-taş-toprak karışımı” bir kum fırtınasıdır. Başka bir ifadeyle metinde geçen “bulut benzeri” varlıklar, havada olan cisim ya da canlılar olmalıdır. Yazarın makalesinin sonunda paylaştığı iki fotoğrafta da açıkça görüldüğü gibi kum fırtınalarının oluşturduğu bulut ise havada değil karada/yerde olan bir buluttur.

2-Yazarın iddiasını çürüten önemli delillerden biri de “Hatta burada ‘حَتَّى أَطْلَنْتُهُمْ طَيْرُ أَبَايِلَ’ ifadeleriyle “طير”ın gölgesinden dahi bahsedilmektedir.” ifadesidir. Çünkü gölge eden ile gölgelenen cisim arasında belli bir mesafenin olması gerekir. Bu mesafe, havada olan kuşların gölge etmesi durumunda mevcuttur. Kum fırtınasında ise böyle bir mesafeden söz etmek mümkün değildir. Dolayısıyla şayet Yazarın tasavvuru doğru olsaydı o takdirde metinde “أَظْلَ” gölgeledi” fiilinin yerine “onları yuttu, içine aldı, kuşattı, kapladı” gibi ifadelerin kullanılması gerekirdi.

¹⁰⁵ Hâkim, Ebû ‘Abdullâh Muhammed b. ‘Abdullâh en-Nisâbûrî, *el-Müstedrek âle’s-Sâhihayn*, nşr. Mustafa ‘Abdülkadir ‘Atâ (Beyrut: Dâru’l-Küttûbî’l-İlmîyye, 1411/1990), 2/583; Apaydın, “Tayr-Bulut İlişkisi ve Fil Süresinin Anlamı”, 501.

3-Yukarıdaki cümlede bir teşbihin söz konusu olduğu düşünülürse o takdirde bu teşbihin kuşların bulut gibi gölge oluşturacak kadar çok fazla sayıda olduklarını beyan etmek için yapıldığı söylenebilir. Teşbihi açık bir şekilde ifade edecek olursak “Kuşların gölgesi bulut gölgesi gibidir” diyebiliriz. Bu teşbihte “kuşların gölgesi” müşebbeh/benzeyen, “bulut gölgesi” müşebbehün bihtir/kendisine benzetilendir. Vech-i şebih/benzetme yönü ise “gölge etmek/güneş ışığına mâni olmaktır. Malum olduğu üzere teşbih-i mahlûbun dışındaki bütün teşbih çeşitlerinde vech-i şebih, müşebbehün bihte daha kuvvetli olur.¹⁰⁶ Dolayısıyla bu teşbihte kuşların gölgesinin bulut gölgesi gibi koyu bir gölge olması gerekmez. Onların hafif bir gölge oluşturması teşbih için yeterlidir. Bu nedenle kuşların bulut gölgesi gibi koyu bir gölge oluşturması için sayılarının ne kadar olması gerektiğini hesaplamak amacıyla Yazarın uzun uzadıya hesap yapması, iddiasını ispata yaramayan beyhude bir uğraştır. Üstelik metindeki söz konusu cümlede böyle bir teşbihin varlığı kesin değildir. Çünkü أَطَّلَ fiili doğrudan mef’ûl aldığı zaman “Birine veya bir şeye, üzerine gölgesini düşürecek kadar yaklaşmak manasına gelir. Örneğin أَطَّلَكَ فَلَانٌ cümlesi, كَانَهُ أَلْفَى عَلَيْكَ ظِلُّهُ مِنْ قُرْبِهِ /Sanki o, yakınlığından dolayı gölgesini senin üzerine düşürdü’ anlamına geldiği gibi أَطَّلَكَ شَهْرُ رَمَضَانَ cümlesi de ‘Ramazan ayı sana yaklaştı’ demektir.”¹⁰⁷ Görüldüğü gibi أَطَّلَ fiili, ikinci örnekte maddi bir gölge olmaksızın sırf yakın olmak manasında kullanılmıştır. Dolayısıyla أَطَّلَتْهُمْ طَيْرٌ أَبَابِيلٌ cümlesini, “ دَنَتْ طَيْرٌ أَبَابِيلٌ ” دَنَتْ طَيْرٌ سُرُورٌ سُرُورٌ onlara yaklaştı” diye anlamak mümkündür.

3.3.4. Dördüncü Anlatım

Yazar son olarak ‘Abdullah b. ‘Abbâs’tan nakledilen şu rivayeti zikretmiştir:¹⁰⁸

عن عبد الله بن عباس في قوله: «وَأَرْسَلَ عَلَيْهِمْ طَيْرٌ أَبَابِيلٌ» ، قال: طير لها خراطيم كخرطوم الطير، وأكف كأكف الكلاب.

“Allah onların üzerine sürü sürü kuşlar gönderdi” (el-Fil 105/3) mealindeki ayetin tefsiri hakkında ‘Abdullah b. ‘Abbâs’ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: Onlar kuşların gagaları gibi gagaları olan, köpeklerin ayakları gibi ayakları olan kuşlardır.

Yazarın bu rivayet hakkındaki yorumu şöyledir:

“Bu metinde de anlamsız bir benzetme bulunmaktadır. Bu ifadeler ‘طير’ ifadesinin ‘الطير’ ifadesiyle karşılaştırılmasından ve köpeğin azalarına benzetilmesinden ibarettir. Burada kum fırtınasının kuşların gagalarına benzeyen hortumları olduğunu ve yerden kalkan tozların da köpeklerin ayaklarına benzetildiği düşünülebilir. Nitekim “خراطيم غمام بيض” ifadesiyle bulutun hortumları olduğundan şiirlerde bahsedilmektedir.”¹⁰⁹

Metindeki ilk cümle ilk bakışta Yazarın dediği gibi anlamsız gözükmektedir. Ancak cümle bir bütün olarak düşünüldüğünde şöyle bir anlamı ifade ettiği söylenebilir: “Onlar kuş olmalarına rağmen değişik vasıfları vardı. Mesela gagaları kuş gagası iken ayakları köpek

¹⁰⁶ Daha fazla bilgi için bkz. Akdemir, *Belâgat*, 193, 204.

¹⁰⁷ Halil b. Ahmed, *Kitâbu'l-ayn*, 8/150; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 11/418.

¹⁰⁸ İbn İshâk, *es-Sire (Kitâbu's-Siyer ve'l-Megâzî)*, 65; Beyhakî, *Delâ'ilü'n-nübüvve*, 1/122; Apaydın, “Tayr-Bulut İlişkisi ve Fil Süresinin Anlamı”, 501.

¹⁰⁹ Apaydın, “Tayr-Bulut İlişkisi ve Fil Süresinin Anlamı”, 502.

ayağına benziyordu.” İkinci teşbihten bu kuşların ayaklarının Pelikan türü kuşlar gibi perdeli olduğu anlaşılmaktadır.

Bu husustaki ikinci bir ihtimal gagaların benzetildiği başka bir kuş cinsine veya hayvana ait ismin rivayetten sakıt olmasıdır. Nitekim Faḥreddīn er-Râzî’nin (ö. 606/1210) tefsirinde naklettiği aynı rivayetin bir başka versiyonu bu ihtimali teyit etmektedir:

مَا صِفَةُ تِلْكَ الطَّيْرِ ؟ الْجَوَابُ: رَوَى ابْنُ سِيرِينَ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ: كَانَتْ طَيْرًا لَهَا خَرَاطِيمُ كَخَرَاطِيمِ الْفِيلِ وَأُكُفٌ كَأُكُفِّ الْكِلَابِ.

“Bu kuşların özelliği nedir? Cevap: İbn Sîrîn, İbn ‘Abbâs’ın şöyle dediğini rivayet etmiştir: Onlar fillerin hortumları gibi [uzun] gagaları, köpeklerin ayakları gibi ayakları olan kuşlardı.”¹¹⁰

Görüldüğü gibi rivayetin bu versiyonunda kuşların gagalarının uzun olması filin hortumuna benzetilerek ifade edilmiştir. Başka bir ifadeyle “Kuşların gagaları fillerin hortumları gibidir” cümlesindeki teşbihte vech-i şebih/benzetme yönü, uzun olmaktır. Yazarın metinde mevcut olduğunu ileri sürdüğü iki teşbihe gelirse onları daha açık bir şekilde/teşbih formatında şöyle ifade edebiliriz:

1-Kum fırtınasının hortumları, kuşların gagaları gibidir.

2-Fırtınada yerden kalkan tozlar, köpeklerin ayakları gibidir.

Her iki teşbihin de çok garip olduğu aşîkârdır. Çünkü bu teşbihlerde müşebbeh ve müşebbeh bihin ortak vasfı olan vech-i şebih/benzetme yönünü bulmak neredeyse imkânsızdır. Metindeki “hortumlar” lafzından şiddetli rüzgârın oluşturduğu hortumun kastedildiği kesin olsa bile daha önce değindiğimiz gibi şekil itibarıyla çok büyük olan bu hortumların küçücük kuş gagalarına benzetilmesi hangi edebî zevk ile izah edilebilir? Kaldı ki şiirlerde ve anlatımlarda şiddetli rüzgârdan söz edilmesine rağmen hortumun insanları ya da cisimleri metrelerce yukarıya kaldırıp fırlatması gibi tasvirlerle rastlanmamaktadır. Şayet böyle bir olay olmuş olsaydı mutlaka şiir ve anlatımlarda bahsi geçerdi. İkinci teşbihin ise ne kadar anlamsız ve yersiz olduğunu izah etmeye gerek yoktur. Zira şiddetli bir rüzgârda havada uçuşan ve sürekli yer değiştiren tozların hiçbir şekil/suret oluşturmayacağı herkesin malumudur.

¹¹⁰ Ebû ‘Abdullah Fahrüddîn Muḥammed b. ‘Umer er-Râzî, *Mefâtiḥu l-ğayb* (Beyrut: Dâru İhyâ’i t-Turâsî l-‘Arabî, 1420), 32/291.

Sonuç

Çağdaş bazı Kur’an yorumcuları, Fil Vakası’nın mucizevi bir olay olmadığını, Fil süresinin yanlış bir algı ve izah ile başlangıçtan günümüze kadar geldiğini, Ebrehe’nin askerlerine taş atan kuşların bulunmadığını, sürede geçen *ṭayr* kelimesinin kuşlar anlamında kullanılmadığını iddia etmektedir. Bu iddia sahipleri, görüşlerinin hayal ürününden ibaret bir senaryo olmadığını ispat sadedinde çeşitli deliller öne sürmektedir.

Söz konusu iddiayı delillerle ispat etmek ve Fil süresinin gerçek anlamını ortaya çıkarmak amacıyla Mehmet Apaydın “Tayr-Bulut İlişkisi ve Fil Süresinin Anlamı” adıyla ciddi bir emek ve araştırma mahsulü olan kapsamlı bir makale kaleme almıştır. Apaydın makalesinin başında ilk dönem Tefsir ve Siyer kaynaklarına başvurmayaacağını beyan etmektedir. Bu tutumuna gerekçe olarak iki sebep göstermektedir. Bunlardan birincisi Fil Vakası ile ilgili günümüzdeki anlayışın şekillendikten sonra bu kaynaklara dâhil olmasıdır. İkincisi ise olayı nakleden rivayetlerde çok fazla ihtilaf ve hatta çelişki bulunmasıdır.

Yazarın birinci iddiası belli bir coğrafyada, belli bir dönemde yaşayan binlerce insanın önemli bir olaya dair büyük bir yalan üzerinde ittifak ettikleri anlamına gelir. Böyle bir ittifakın insan tabiatına aykırı olduğu aşikârdır. Bu iddiaya göre, gündüz vaktinde cereyan eden Fil Olayı’nı gözleriyle görüp bizzat şahit olan ya da şahit olanları dinleyen pek çok insan nezdinde olayın en önemli unsurlarından biri olan gökten taş yağması, gerçek mahiyetiyle algılanmamış, anlaşılmamış, anlatılmamış ya da dilden dile aktarılırken büyük ölçüde değişikliğe uğramıştır. Böylece sıradan bir kum fırtınası, yukarıdan taş atan kuşlar diye mucizevi bir efsaneye dönüştürülerek yanlış bir algı ile kaynaklara geçmiş ve bu yanlış algı, asırlar boyu hakikatin üzerini örtmeye devam etmiştir. Oysa böylesine önemli tarihî bir olaya dair hiçbir hakikat, bu kadar uzun süre gizli kalmaz.

Yazarın ikinci gerekçesi de tutarlı değildir. Çünkü kaynaklardaki rivayetlerde ihtilaftan çok daha fazla ittifak söz konusudur. Olayın özünü teşkil eden “sürüler halinde kuşların gönderilmesi, bunların Fil ordusuna taş atması ve bunun neticesinde askerlerin büyük bir çoğunluğunun helak edilmesi” gibi hususlarda bütün rivayetler müttefiktir. İhtilaf edilen konular ise ordu içindeki fillerin sayısı, kralın kim olduğu, kuşların evsafı, kuşların attığı taşların evsafı ve olayın vuku bulduğu tarih gibi pek önemli olmayan detaylardır. Yazarın rivayetlerde olayın aslına ait hususlardaki ittifakı görmeyip önemsiz ayrıntıları dikkate alması ve bunları bahane ederek manevi mütevatir derecesine ulaşmış kesin bir haberi reddetmesi, bir bakıma dilimizdeki “Pire için yorgan yakmak” deyimini hatırlatmaktadır.

Yazarın kendi tezini ispat etmesi için öncelikle karşı tezi nakzetmesi gerekirdi. Yukarıdaki açıklamalar Yazarın bu konuda öne sürdüğü delillerin yetersiz olduğunu göstermektedir.

İkinci bir aşama olarak Yazarın kendi tezini ispat etmek için makalesinde serdettiği deliller de yetersizdir. Şöyle ki:

1-Yazar Fil Vakası'nı anlatan ilk döneme ait şiir ve anlatımlarda kuşlardan söz edilmediğini belirtmiş ve bu vasma sahip olduğunu düşündüğü örnekleri derlemiştir.

2-Makalede zikredilen Fil Vakası'na dair bu kabil örneklerden hiç birinde *ṭayr* kelimesinin “kuşlar” anlamına gelmediğini, “kum-taş-toprak fırtınasının oluşturduğu bir bulut” manasında olduğunu açık ve kesin bir şekilde ortaya koyan bir delil mevcut değildir.

3-Makalede özetle Fil sûresinde geçen *ṭayr'ın* “kum-taş-toprak” fırtınasından oluşan bir bulut olduğu iddia edilmektedir. Böylece kum-taş-toprak fırtınası” diye literatürde ve vakıada olmayan bir doğa olayı ihdas edilmiştir.

4-Şiirler ve anlatımlarda kelimeler adeta cımbızla seçilerek tek başına ele alınmış; özellikle *ṭayr* kelimesinin hemen akabinde gelen ve onun kuş manasında olduğuna delalet eden sıfatları görmezden gelinmiştir.

5-*Ṭayr* kelimesine bulut anlamı vermek için “çekirge sürüsü gibi bulutlar” ve “Köpek ayağına benzeyen havadaki tozlar” gibi hiçbir dilde kullanılmayan garip teşbihlerin varlığından söz edilmiştir.

6-Örneklerin birinde ciddi bir hata sonucu yanlış tercüme edilmiş bir çeviri üzerine hüküm bina edilmiştir.

7-*Ṭayr* kelimesinin açıkça kuş anlamına geldiği metinlerde ilgili kısımlar yeterli delil olmaksızın müdrec sayılmıştır. Oysa bunlar farzımuhal müdrec sayılsa bile yine de *ṭayr* kelimesinin o dönemde ve Fil Vakası'nı anlatan şiirlerde kuş anlamında kullanıldığına delildir.

8-Makalede zikredilen örneklerde iddia edilen tezi nakzeden hususlara değinilmemiş, akla gelen sorulara cevap verilmemiştir. Örneğin bir kum fırtınasının gölge ettiği nasıl izah edilir? Uzaklardan kopup gelen bir kum fırtınasından oluşan bulutun askerlere ulaştığı zaman onlara taş atması olağan şartlar dâhilinde nasıl açıklanır? Yine böyle bir fırtınanın taşları adrese teslim denecek bir isabetle askerlerin tam kafasına indirmesi sıradan bir hadise midir?

9-Makelede verilerden ve delillerden hareketle sonuca ulaşmak yerine ön yargılı bir bakış açısıyla delil toplama; bu delilleri zorlayarak iddia edilen tezin lehine yorumlama gibi çarpık bir yöntem izlenmiştir.

Bütün bu olumsuz yönlerine rağmen makale iki açıdan takdire şayandır:

1-Bu makale klasik dönemde telif edilmiş olan mezhebi/ideolojik tefsir çalışmalarının çağdaş bir versiyonuna güzel bir örnektir.

2-Bu makale, -eldeki verilerin doğru bir şekilde tahlil edilmesi kaydıyla- Fil Vakası'nı mucizevî unsurlardan arındırmanın mümkün olmadığını ve Fil sûresinde geçen *ṭayr* kelimesinin “kuşlar” manasından başka hiçbir anlama hamledilemeyeceğini net bir şekilde ortaya koymuştur.

Kaynakça

- Akdemir, Hikmet. *Belâgat*. İstanbul: Nizamiye Akademi Yayınları, 2016.
- Apaydın, Mehmet. “Tayr-Bulut İlişkisi ve Fil Süresinin Anlamı”. *Hitit İlahiyat Dergisi* 20/2 (2021), 475-516.
- Aras, M. Özgü. “Cemre”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Beyhaî, Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin b. ‘Alî Hüseyircidî. *Delâ’ilü’n-nübüvve*. nşr. ‘Abdu’lmu’î ‘Kâ’lî. 7 Cilt. Beyrût: b.y.: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1408/1988.
- Câhiz, Ebû ‘Osmân ‘Amr b. Baḥr b. Maḥbûb Kinânî Leyşî. *el-Ḥayevân*. 7 Cilt. Beyrût: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1424/2003.
- Demîrî, Ebû’l-Beḳâ Muḥammed b. Mûsâ b. İsâ. *Ḥayâtü’l-ḥayâvânî’l-kübrâ*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1424.
- Dindi, Emrah. “Kur’ân’ı Teosentrik ve Tarihî Okuma Denemesi: Ashâbu’l-Fil Örneği”. *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 36 (2017), 49-81.
- Doğangül, Ömer Faruk. *Câhiliyye Döneminde Fil Olayı ve Etkisi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Ezherî, Ebû Mansûr Muḥammed b. Ahmed b. Herevî. *Tehzîbu’l-luḡa*. nşr. Muḥammed ‘Avḍ Mer’ab. 15 Cilt. Beyrut: Dâru’l-İhyâ’i’t-Turâşî’l-‘Arabî, 2001.
- Ebû Nu’aym, Ahmed b. ‘Abdullâh b. Ahmed İsbehânî. *Delâ’ilü’n-nübüvve*. nşr. Muḥammed Ravâs Kâ’lî, ‘Abdulber ‘Abbâs. 2 Cilt. Beyrut: Dâru’n-Nefâ’is, 1406/1986.
- Ebussu’ûd el-İmâdî, Muḥammed b. Muḥammed b. Muḥtafa. *İrşâdü’l-aḳlî’s-selîm ilâ mezâya’l-Kitâbi’l-Kerîm/Tefsîru Ebissu’ûd*. 9 Cilt. Beyrut: Dâru’l-İhyâ’i’t-Turâşî’l-‘Arabî, t.y.
- Ferâhî, Abdulhamîd (Hamîduddîn). *Tefsîru nizâmi’l-Kur’an ve Te’vîlü’l-Furkan bi’l-Furkan*. Azamgarh: ed-Dâiretü’l-Hamîdiyye, 2008.
- Fettenî, Cemâlüddîn Muḥammed Tâhir b. ‘Alî. *Mecma’u’l-bihâri’l-envâr fî ḡarâibi’l-tenzîl ve leḳâifi’l-aḥbâr*. 5 Cilt. Haydarabad: Maṭba’atü Meclisi Dâireti’l-Ma’ârifî’l-Usmâniyye, 1387/1967.
- Ḥâkim, Ebû ‘Abdullâh Muḥammed b. ‘Abdullâh Nisâbüri. *el-Müstedrek âle’s-Şaḥîḥayn*. nşr. Muḥtafa ‘Abdülkâdir ‘Aṭâ. 4 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1411/1990.
- Ḥalîl b. Ahmed, Ebû ‘Abdurrahman Ḥalîl b. Ahmed Ferâhidî. *Kitâbu’l-‘ayn*. nşr. Meḥdî el-Maḥzûmî, İbrahim Sâmîrî. 8 Cilt. Beyrut: Mektebetü’l-Hilâl, t.y.
- İbn Dureyd, Ebû Bekr Muḥammed b. el-Hasen b. Dureyd el-Ezdî. *Cemheretu’l-luḡa*. nşr. Remzî Munîr Ba’lebekkî. 3 Cilt. Beyrut: Dâru’l-‘İlm li’l-Melâyîn, 1408/1987.
- İbn Ḥabîb, Ebû Ca’fer Muḥammed b. Ḥabîb el-Baḡdâdî. *el-Munemmaḳ fî aḥbâri Kureys*. nşr. Hürşîd Ahmed Fârûḳ. Beyrut: ‘Âlemü’l-Kütüb, 1405/1985.
- İbn Hişâm, Ebû Muḥammed ‘Abdumelik b. Hişâm Ḥimyerî. *es-Sîretu’n-nebeviyye*. nşr. Muḥtafa Saḳkâ vd. 2 Cilt. Mısır: Mektebetu Muḥtafa Bâbî’l-Halebî, 1375/1955.
- İbn İshâḳ, Ebû ‘Abdullâh Muḥammed b. İshâḳ b. Yesâr Muṭṭalibî. *es-Sîre (Kitâbu’s-Siyer ve’l-Meḡâzî)*. nşr. Süheyl Zekkâr. Beyrut: Dâru’l-Fikr, 1398/1978.
- İbn Manzûr, Ebû’l-Faḳl Muḥammed b. Mukerrem b. ‘Alî Cemâlüddîn b. Manzûr Ruveyfî. *Lisânü’l-‘Arab*. 15 Cilt. Beyrût: Dâru Şâdir, 1414/1993.
- İbnu’l-Eşîr, Ebû’s-Se’âdât Mecdüddîn el-Mübârek b. Esîrüddîn eş-Şeybânî el-Cezerî. *en-Nihâye fî ḡarîbi’l-ḥadîşî ve’l-eşer*. 5 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü’l-İlmiyye, 1399/1979.
- Kaçar, Halil İbrahim. “Arapça’da Meânî (Semantik) Açısından Atf (Bağlama) Edatları”. *C.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16/2 (2012), 163-191.
- Kurtubî, Ebû ‘Abdullah Muḥammed b. Ahmed. *el-Câmi’ li-aḥkâmi’l-Kur’an*. nşr. Ahmed el-Berdûnî-İbrahim el-İtfiyîş. 20 Cilt. Kahire: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1384/1964.

- Maḳrîzî, Ebu'l-'Abbâs Ahmed b. 'Alî Hüseyinî. *İmtâ'u'l-esmâ'*. nşr. Muḥammed 'Abdulḥamîd Nemîsî. 15 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-'İlmiyye, 1420/1999.
- Mâverîdî, Ebü'l-Ḥasen 'Alî b. Muḥammed. *en-Nüket ve'l-'uyûn*. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-'İlmiyye, 2019.
- Meydânî, Ebü'l-Faḍl Ahmed b. Muḥammed b. İbrâhîm. *Mecma'u'l-emşâl*. nşr. Muḥammed Muḥyiddîn 'Abdülḥamîd. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, t.y.
- Muallimî, Abdurrahman b. Yahya el-Muallimî el-Yemânî. *Risâletün fi't-ta'kîb alâ tefsîri sûreti'l-Fil li'l-Mu'allim Abdilhamîd el-Ferâhî*. nşr. Muḥammed Ecmel el-İslâhî. Mekke: Dâru Âlemi'l-Fevâid, 1434.
- Muḳâtil b. Süleymân, Ebü'l-Ḥasen Muḳâtil b. Süleymân Belhî. *Tefsîru Muḳâtil b. Süleymân*. nşr. 'Abdullâh Maḥmûd Şehâte. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâ'î't-Turâşî'l-'Arabî, 1423/2002.
- Mütercim Âsım Efendi. *el-Oḳyânûsü'l-basîṭ fi tercemeti'l-Ḳâmûsî'l-muḥîṭ*. Yayına Hazırlayan: Mustafa Koç, Eyyüp Tanrıverdi. 6 Cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2003.
- Nu'mân b. Muḥammed, Ebü Ḥanîfe et-Temîmî el-Mağribî. *el-Menâkıb ve'l-Meşâlib*. nşr. Mâcid b. Ahmed 'Aṭıyye. Beyrut: Mu'essesetu'l-'Alamî, 1423/2002.
- Râzî, Faḥreddîn Ebü 'Abdullah Muḥammed b. 'Umer. *Mefâtihü'l-ğayb*. 32 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâ'î't-Turâşî'l-'Arabî, 1420.
- Şa'lebî, Ebü İshâḳ Ahmed b. Muḥammed b. İbrâhîm. *el-Keşf ve'l-Beyân*. nşr. İmam Muḥammed b. 'Âşûr. 10 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâ'î't-Turâşî'l-'Arabî, 1422/2002.
- Ṭaberî, Ebü Ca'fer Muḥammed b. Cerîr b. Yezîd Âmilî. *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Ḳur'ân*. nşr. Ahmed Muḥammed Şâkir. 24 Cilt. b.y.: Müessesetü'r-Risâle, 1420/2000.
- Özdemir, Faruk. *Kur'ân'ın Teosentrik ve Antroposentrik Yorumu*. Ankara: Araştırma Yayınları, 2021.
- Özel, Recep Orhan. "Fil Sûresi İle İlgili Modern Yorumların Kritiği". *Tefsir Araştırmalar Dergisi* 4/2 (2020), 338-371.
- Zemaḥşerî, Ebü'l-Ḳâsım Maḥmûd b. Ömer b. Ahmed. *el-Keşşâf 'an ḥaḳâ'iki ḡavâmiḍi't-tenzîl ve 'uyûni'l-eḳâvîl fi vüçûhi't-te'vîl*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kitâbî'l-'Arabî, 1408.
- Zevzenî, Hüseyin b. Ahmed. *Şerḥu mu'allakati's-seb'*. Beyrût: Dâru İhyâ'î't-Turâşî'l-'Arabî, 1423/2002.